

Perspectief

De Zonnetuin: concreet werken met energieën • Pendelen: dwaalspoor of uitweg?
• Techniek: over liefde en haat • Hocus-pocus landbouw • Roven, ruilen, associëren

2002 januari
februari N° 1

Dynamisch

Nieuws en informatie over biologisch-dynamische landbouw en voeding

Dynamisch Perspectief

2-maandelijks uitgave voor leden van de
Vereniging voor Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding (BD-Vereniging)
ISSN 1389-7438

Bestuur:
Jan Diek van Mansvelt, voorzitter,
Gerard Brinks, vice-voorzitter,
Jos Kok, penningmeester,
Michael Veltman, secretaris,
Peter Nieuwenhuysse
Stijn van Wely

Lidmaatschap van de BD-Vereniging:
Lidmaatschap € 25,-/jaar, uitgebreid lidmaatschap
€ 50,-/jaar,
donateur (geen ledentijdschrift) € 35,-/jaar. Voor leden
woonachtig in het buitenland gelden andere tarieven:
€ 32,- (binnen Europa), € 34,- (buiten Europa).

Lidmaatschappen / donateurschappen lopen per kalen-
derjaar (januari t/m december).
Een lidmaatschap / donateurschap wordt stilzittend
verlengd, tenzij u vóór 1 december van het lopende jaar
heeft opgezegd.

Redactie en advertentie-acquisitie:
Vereniging voor Biologisch-Dynamische Landbouw en
Voeding
Diederichslaan 25
Postbus 236, 3970 AE Driebergen
e-mail: info@demeter-bd.nl
internet: www.demeter-bd.nl
tel: 0343-531740, fax: 0343-516943

Redactie:
Maaike Boschloo, Bruno van der Dussen, Corrian Huke-
ma, Jola Meijer

Vaste medewerkers: Lize Baarspul

Sluitingsdatum kopij:
Aanlevering kopij voor het maart-aprilnummer: tot 1
februari 2002
Bij voorkeur van tevoren telefonisch overleg, tel. 075-
6873159;
Kopij op diskette (minimaal WP5.1 of Word 97) of via
e-mail: Bruno.vander.Dussen@12move.nl

Vormgeving:
Fingerprint Driebergen, Gerda Peters
Pre-press en druk: Drukkerij Kerckebosch Zeist
Gedrukt op Reviva, 50% recycled, chloorvrij

De BD-Vereniging is houdster van het merk DEMETER

Copyright
Tegen overname van artikelen bestaat in principe geen
bezwaaar, mits hier van tevoren toestemming voor is
verleend en dit duidelijk wordt vermeld.

Vereniging voor
Biologisch-Dynamische
Landbouw en Voeding

Vooraf

“Vanuit de aarde, vanuit de plant denken, zo ver ben ik nu”,
zegt Guurtje Kieft in het Dynamisch Portret over de Zonnetuin.
Daarmee geeft zij aan hoe zij na jarenlange ervaring in de BD-
landbouw zich heeft ontwikkeld. Een ontwikkeling die in schril
contrast staat met de opvatting van Wybren Verstegen die de
BD-landbouw karakteriseert als: “De hocus-pocus landbouw
van de antroposofie.” Jan Diek van Mansvelt en Jos Pelgröm
geven weerwoord.

Zowel de Demeterpromotie ‘100% biologisch, 100% dyna-
misch’ als de brief van Klett over ‘Wij en de techniek’ gaf aan-
leiding tot uitgebreide commentaren.

Twee nieuwe columns in Dynamisch Perspectief: Liesbeth Bis-
terbosch zal ons elke twee maanden vertellen welke bewegin-
gen van de planeten zich voordoen aan de sterrenhemel ten op-
zichte van de dierenriemtekens.

Guurtje Kieft van de Zonnetuin zal ons gedurende het komend
jaar op de hoogte brengen van de dynamische ontwikkelingen
in de moestuin.

Twinsters Guurtje Kieft:
concreet werken met energieën

BD-veehouder Kees Over

Natuurlijke versus commerciële stroming
in de biologische landbouw.

Wybren Verstegen
over Hocus-pocus landbouw

INHOUD

De Zonnetuin	1
Uit de vereniging	5
Demetercampagne 2002	6
B(D) kwaliteitsverlies	7
Wij en de techniek / de techniek en wij	10
Pendelen: dwaalspoor of uitweg?	13
Preparatenproject	15
De sterrenhemel	19
De hocus-pocus landbouw van de antroposofie	20
Rubriek Moestuyn	25
Roven – ruilen – assocïeren	27
BD en MKZ	30
Perspectief	31
Memo	33
Agenda	34

‘Ik ga mij altijd eerst goed
gronden: contact zoeken
met de aarde via mijn
stuitje.’

Een schizofreen gevoel door
botsende doelstellingen.

‘Demeter heeft alleen
ideologische meerwaarde,
geen praktische.’

Guurtje Kieft leerde op haar Zonnetuin werken met de energetische methode:

"Zelf de kwaliteit van bodems, gewassen, compost en voedsel onderzoeken is voor mij heel belangrijk"

Corrian Hukema

Een middag met haar in gesprek over haar tuin, rondkijken op haar 'landgoed' zoals ze zelf zegt. En het is voelbaar: ze is er met haar hele wezen mee verbonden.

Als dochter in een boerengezin werd de basis voor wat ze nu doet al in haar jeugd gelegd. "Ik hoor op het land" weet Guurtje Kieft (55). Maar als ze terugkijkt weet ze ook van periodes van leegte, van vastzitten. Wachten op een stap voorwaarts maar niet weten in welke richting. In september 1999 zette ze de stap naar Hans Andeweg, Nederlands bioloog die zich bezighoudt met het leren voelen van energieën en daarnaar te luisteren. Deze resonantietherapie was het waar Guurtje Kieft op dat moment op zat te wachten. "Alles wat Hans Andeweg aanreikte viel in kant en klaar gemaakte bodem met compost en al, klaar om te ontkiemen. Ik voelde altijd al heel veel. Ik nam heel veel waar, maar ik kon het nooit plaatsen. Ik kon er geen handen en voeten aangeven. En nu kan ik er heel concreet mee werken."

"Dat kan jijzelf"

Er gingen meer van die cruciale momenten in haar leven aan vooraf. Een ervan is inmiddels zo'n zeven jaar geleden. Na allerlei omzwervingen was ze in 1990 weer op haar geboortegrond Alkmaar teruggekeerd. Het was vertrouwd. Ze had er eerder een tuin dan woonruimte.

Guurtje: "Innerlijk kwam ik in die tijd op een ontzettend dieptepunt in mezelf. Het was een zoeken naar het doel van het leven. Toch niet alleen zwerven en zoeken, hier eens werken en daar eens werken." Zes jaar had ze nodig om alles voor zichzelf op een rijtje te zetten. Het waren de jaren waarin ze helemaal in haar eentje aan De Zonnetuin, met alles erop en eraan werkte: de tuin met wilde bloemen, groenten, de boomgaard, de siertuinen, het huisje en de, inmiddels weer vernieuwde, compostplaats. In zes jaar tijd metamorfoseerde ze zo in haar eentje 1000 m² braakliggende grond op volkstuincomplex De Rekere tot Zonnetuin. Nu stelt ze voldaan vast: "Dit is mijn landgoed."

In die jaren leefde ze van een uitkering, maar was daar niet gelukkig mee. Een goede vriend uit de vakgroep 'Wilde Weelde' stelde voor haar op projectmatige basis in te huren voor zijn tuinontwerpbedrijf. Guurtje Kieft: "Daar voelde ik niets voor. Ik vertelde het aan vrienden. Die zeiden ook: "Jij gaat toch niet weer voor anderen werken. Dat kan jijzelf."

En dat had ik nooit bedacht: “dat kan jijzelf; je hoeft niet weer onder een ander. Het wordt tijd dat je je eigen bedrijf gaat opzetten.”

Ze vertelt dat het, vanaf het moment dat ze inderdaad tot de opzet van een eigen bedrijf besloot, heel snel ging. Ze werd zich bewust van haar eigen mogelijkheden en startte zelf als hovenier. Guurtje: “Toen heb ik me kapot gewerkt. De vraag naar het ombouwen van traditionele tuinen met perkjes naar natuurlijke tuinen was zo groot. Ik kon het zowat niet aan. Ineens kwamen overal mensen vandaan die dat interessant vonden en wilden weten hoe dat allemaal ging. Een vrouw die dat doet, dat vonden ze wel heel leuk. Ik heb in alle tuintijdschriften gestaan.” Vier winters gaf ze toen naast haar hovenierschap theorielessen aan de Volksuniversiteit.

Toen in het voorjaar van 1999 haar tuinmaatje, een ‘oude’ BD-er, Jaap Woudt, overleed kreeg ze het idee om op zijn tuin praktijklessen te gaan geven. Guurtje Kieft: “Min of meer is het ontstaan ter nagedachtenis aan Jaap. Voor een deel om zijn gedachtegoed hier te behouden.”

In overleg met het bestuur van het volkstuincomplex de theorie bij de Volksuniversiteit vandaan gehaald, heeft ze haar klas nu ‘s winters in het clubgebouw van De Rekere.

‘s Winters verdiept ze zich met cursisten in de achtergrond van het biologisch (-dynamisch) tuinieren in moes- en siertuin. Voorjaar en zomer zijn er de buitenlessen in de praktijk. In de herfst ligt het accent op compost leren maken en de compostpreparaten. Ze hoopt er bij haar cursisten de bijna vergeten herinnering van de verbinding met een ‘levende aarde’ weer mee op te roepen.

Zonnetuin

“Het is een oud gegeven zo’n ronde tuin”, vertelt ze, wanneer we in haar in acht parten opgedeelde Zonnetuin staan. “Deze tuinen in de vorm van een zon bestonden ook al bij kloostergemeenschappen. Tussen z’n stralen herbergt hij kruiden en planten. Het symboliseert een eenheid, heelheid. Er is geen begin en geen eind. De energie die er op deze plek is kan niet wegstromen.”

Ze werkt er met een achtjarige vruchtwisseling. De gewassen schuiven jaarlijks een vak op.

Eén van de vakken is een sabbatsvak waarin afgelopen najaar Oost Indiëse kers en zonnebloem het prima deden samen. Wars van alle indeling kwamen goudsbloemen, kamille, klapprozen en violen spontaan op.

Het leven zelf

Er klinkt eerbied in door wanneer ze teruggaat naar haar jeugd en vertelt: “Ik ben geboren op een boerderij in Schagen als oudste van een groot gezin. Er waren eerst een aantal meisjes, daarna de jongens. Dat betekent op een boerderij dat je dan ingezet wordt bij al het werk. Ik was negen toen ik uit school ging meewerken. Ik leerde melken, kalfjes voeren, varkens voeren en al dat soort dingen. Eigenlijk ben ik voor mijn

gevoel mijn hele leven al op het land. Mijn ouders zeiden dat ik nog niet eens kon lopen, maar wel al alles in de natuur zag.”

Tot aan haar trouwen, op haar eenentwintigste, was ze haar vaders knecht. Guurtje: “Ik heb na de lagere school drie jaar huishoudschool gehad, werd toen van school gehaald en moest thuis werken. Dat heb ik altijd met heel veel plezier gedaan. Ik hoor op het land. Dus ik heb altijd lekker met mijn vader buiten gewerkt, voor de koeien gezorgd en alles wat daar bij komt.

Alhoewel het toen niet zo werd genoemd, was hij wel een biologische boer. Alleen bestond het woord biologisch toen nog niet. Hij is niet meegegaan met de moderne landbouw en veeteelt. Hij voelde er niets voor, wilde daar helemaal niets mee. Mijn vader was een hele stille man. Als hij verhalen hoorde van collega-boeren uit de omgeving die daar wel in megingen zei hij: ‘dat ken nergens goed voor weze.’ Voor hem bestond dat gewoon niet. Hij was heel trouw aan een natuurlijke wijze van werken. Wat ik toen niet beseftte is dat daar de basis is gelegd voor wat ik nu doe. Wij werkten altijd zwijgend. Dat ging zo in harmonie met de omgeving en met de dieren.”

Na haar scheiding in ‘81 trok ze naar de Drentse woonwerkgemeenschap De Hobbitstee. Via haar werk daar in de biologisch-dynamische tuinderij, kruidentuinen en –drogerij kwam ze in contact met kruidenteeltbedrijf Het Blauwe Huis in Ruinerwold en kreeg daar een deel van haar opleiding. Ze vertelt: “Qua scholing heb ik niets, geen enkel diploma, maar het leven zelf heeft mij opgeleid tot wat ik nu doe. Ik ben een echt praktijkmens.” Vanuit ‘De kleine Club’ gevormd door de BD-bedrijven in de drie noordelijke provincies had ze veel contact met, inmiddels, oud-BD-ers.

Er volgde een periode van zes jaar wonen en werken in Assen en veel reizen. Na maandenlange omzwervingen in Marokko wist ze niet meer in Drenthe te willen wonen en keerde terug naar haar geboortestreek: Alkmaar.

Godsgeschenk

In ‘99 voelde ze een leegte. Ze wist niet precies wat er was, maar zat wel vast. Een BD-vrouw vertelde haar bezig te zijn de, inmiddels in Duitsland wonende, bioloog Hans Andeweg, naar Nederland te krijgen om hem hier een workshop over zijn resonantietherapie te laten geven. Ze vond het echt iets voor haar. Guurtje: “Haar informatie sprak mij zo aan dat ik me opgaf voor dat kennismakingsweekend.” Terug van dit weekend had haar tuinmaatje geroepen: ‘Wat is er met jou gebeurd?’ Ze kwam verlicht terug.

“Hans Andeweg leerde ons energieën voelen. Ik was al fijngevoelig en dus al lekker op weg om dat te ontwikkelen. Hij leerde ons ook te luisteren naar dat wat we voelen. Om daar ook heel zuiver op af te stemmen en zo die stromen energieën die een bepaalde kwaliteit hebben te leren inter-

preteren met betrekking tot de bodemitstraling, bodemkwaliteit, het energetisch veld rondom gewassen leren voelen en de kwaliteit van water leren waarnemen. We hebben heel veel oefeningen gedaan om je kanalen zuiver en open te maken. Tijdens de cursus die ik bij hem ben gaan volgen gingen we hierin iedere maand een stap verder. We hadden heel veel huiswerk en dat heb ik heel serieus genomen. Met mijn maatje van de tuin waren we hierin met z'n tweeën en hadden veel steun aan elkaar. We hebben heel veel geoefend. Dat moet je doen. Hans zei: 'Je moet het zien als een soort muzikles. Je wilt heel erg graag vioolspelen, voelt helemaal dat je dat moet doen. Om het goed te kunnen, om er een mooi muziekstuk van te maken moet je elke dag oefenen. Dat is met energetisch werken net zo. Je moet het elke dag doen. Dan raak je er helemaal in thuis.

Guurtje Kieft tijdens een compostdag op de Zonnetuin.

Voor mij was het belangrijk dat ik de kwaliteit van bodems, van gewassen, van compost zelf kan onderzoeken via deze energetische methode. En van voedsel. Ik heb wat afgeoefend. Het gegeven, ik vind dat een godsgeschenk, om heel snel de innerlijke kwaliteit van producten, de levensenergie, te meten is van André Bovis, een Fransman. Hij ontwikkelde deze methode die Hans Andeweg weer aan ons doorgeeft. Bovis deed dit met een pendel en ontwikkelde een schaal, de Bovis-schaal met Bovis-waarden." Voor Guurtje was dit in een concreet getal kunnen bewijzen van deze waarden 'een ontdekking van hier tot ginder', vertelt ze.

Concrete vragen stellen

Uiteindelijk wil ze zich zo op het waarnemen van levensenergieën trainen

dat ze de pendel, nu nog een soort hulpmiddel, weg kan laten. Guurtje: "Dat ik rechtstreeks kan waarnemen en voelen. In het begin hield ik me op de tuin alleen bezig met het meten van de uitstraling van de aarde en de compost. Hoe hoger de uitstraling van de bodem, hoe heler de grond is. Vorig jaar zijn de gewassen erbij gekomen. Hans Andeweg leerde ons niet wat ieder individueel gewas in de moestuin wil; wel de vraag aan een organisme in het algemeen: 'wat heb je nodig, hoe is het met je gesteld, wat kan ik voor je doen.' Bij mij persoonlijk is het zo gegroeid dat ik dit gestalte heb weten te geven in mijn tuin. Het betekent voor mij de toegang tot het wezen van de plant."

Ze zegt een opperwezen, welke ze ook deva kan noemen, een elementair wezen, dat voor het gehele gebied van de Zonnetuin zorgt altijd al gevoeld te hebben. Nu stelt ze zich er bewust mee in verbinding. "Dat gaat vanzelf", is haar ervaring. "Ik ga mij altijd eerst goed aarden: contact maken met de aarde via mijn stuitje. Met mijn kruin, mijn hoogste chakra zoek ik contact met de kosmos, met het universum en verbind me daarmee. Dan voel ik dat ik helemaal een open kanaal ben. Ik kom dan in een bepaalde trance. Ik vraag dan bescherming van de geestelijke wereld. Dat is heel belangrijk. Je moet in dit werk beschermd worden. Vanuit mijn katholieke opvoeding doe ik dit in de naam van de Vader, de Zoon en de Heilige Geest. Vanuit die bescherming zoek ik contact met het leven in de tuin, met een plek of met een plant. Die komt dan onmiddellijk naar mij toe. Klik is het; en ik kan mijn vragen stellen. Ik moet hele duidelijke concrete vragen stellen. Het zijn vragen die ik vanuit mijn kennis stel. Ik moet het zelf aanreiken; krijg niet door van: zet nu maar die koriander bij die bietjes. Nee, ik moet vragen: ik wil nu rode bieten zaaien. Ik heb hier een zakje zaad. Waar zou de rode biet dit jaar gezaaid willen worden? Dan ga ik op mijn plattegrond werken die ik van de tuin gemaakt heb. Daar waar de pendel uitslaat, daar wil de rode biet. En in welk gezelschap wil de rode biet het liefst groeien?"

Soms moet ze alles uit de kast trekken... zoals ze zich nog herinnert van de sperziebonen: "De sperzieboon wou niks... tenminste niet van wat ik aanreikte. Maar hij kon het niet bedenken en kreeg toen even de tijd. Dan trek ik me even terug. Moet eerst in een boekje een nieuwe vragenlijst maken. En toen bleek het komkommer te zijn. De sperziebonen wilden persé een komkommer hebben. Zo gaat dat dan."

Behalve met gewassen past Guurtje het energetisch werken ook op zaden toe. Tenminste als de zaden hiertoe vooraf toestemming hebben gegeven. Zo nee, dan vraagt ze of ze lichttherapie willen. "De meeste zaden willen lichttherapie onder een gloeilamp. Dan vraag ik op hoeveel centimeter afstand en hoe lang ze eronder willen. Hebben ze dat gehad dan is de Bovis-waarde enorm gestegen. Dan vraag ik de plek, gezelschap en de hele verzorging die ze willen."

Bewustzijnsontwikkeling

Werken volgens deze methode ligt volgens Guurtje Kieft in het verlengde van je eigen bewustzijnsontwikkeling. "Als je bereid bent die te gaan, dan komt dit vanzelf binnen", is haar overtuiging. "Vrouwen hebben het in wezen al in zich, dat intuïtieve, de verbinding met de aarde, het verzorgende, aanvoelende. Dat heeft niks met discriminatie naar mannen toe te maken. Het is gewoon een natuurlijk gegeven. Mannen moeten het, zoals ze in het Duits zeggen 'lernen'. Een man kan het ook in zich ontwikkelen. Heel veel mannen zijn daar gewoon al heel ver in. Zij hebben die vrouwelijke kant heel ver in zich ontwikkeld in dat intuïtieve. Een mens is beide: mannelijk en vrouwelijk. Je hebt vrouwen die een heel sterk mannelijke kant in zich hebben, zoals ik bijvoorbeeld. Af en toe moet ik dat flink afremmen; niet te veel in mijn wilskracht. Dat is ook mijn valkuil geweest vroeger: zo sterk in mijn lichaamskracht gaan zitten en met mijn wilskracht dingen doordouwen. Je hebt het nodig, maar het kan ook je eigen struikelblok zijn."

Vegetarische compostpreparaten

Via de pendel vraagt ze ook aan haar gewassen welke compost ze willen. Kool, aardappelen en maïs wilden bijvoorbeeld grof materiaal, terwijl sperziebonen om uitgezeefde compost vroegen.

Compost heeft in het werk van Guurtje een fundamentele rol. Ze stelt: "Je kunt een tuin niet in evenwicht krijgen zonder een goede compost te maken."

De compostplek op haar tuin vernieuwde ze vorig jaar juni en laat nu acht vakken zien waarin materiaal in verschillende stadia, al dan niet broeiend, ligt te wachten om te mogen worden uitgezeefd. "Het is heel arbeidsintensief in een bepaald opzicht, maar dat komt omdat het nieuw is. Ik moet al dat materiaal verzamelen, fijn maken en opbrengen. Als mijn compost uitgerijpt is dan zeef ik hem twee keer. Eerst door een grove en dan door een fijne zeef. Aan de andere kant is dit compostwerk heel arbeidsbesparend want ik hoef nooit meer aan onkruidbestrijding te doen. Ik hoef nooit meer die bodem open te schoffelen en te bewerken. Dat streep je tegen elkaar weg."

Om de levensenergie van de compost te vergroten werkte ze tot voor enkele jaren op een eigen manier met kruiden van BD-preparaten. Vanuit vijftig jaar compostervaring laat ze weten: "Ik heb daar altijd een beetje mee geëxperimenteerd. Ik had op een gegeven moment intuïtief bepaalde hoeveelheden per kuub, zo voor mijn gevoel. Dat voegde ik eraan toe en mengde ik erdoor." Toen drie jaar geleden op een workshop over het maken van vegetarische preparaten deze compost werd gemeenten bleek het een compost van 15000 Bovis. Guurtje: Ik was helemaal gelukkig en dacht 'ben ik op eigen houtje al zover gekomen?'

Van Jaap Bakker en Adri Misset van de Stichting Aquamaiaandros in Lelystad leerde ze op die workshop vegetarische preparaten maken. Een 'hè, hè eindelijk.....' herinnert ze zich. Ze is er heel erg blij mee: "Het

voelt helemaal goed. Het mooie ervan is dat je dus wel met dierlijke producten werkt, maar van het levende dier. Je werkt dus bijvoorbeeld met melksuiker wat uit melk gehaald wordt, lactose dus en met honing van de bijen."

Onmiddellijk kreeg ze alle informatie van Jaap en Adri, werkte dit uit en zette het op papier. Ze kreeg toestemming om dit werken met vegetarische preparaten in haar cursusprogramma te gebruiken. En zo leerde ze twee jaar geleden een groep van achtentwintig mensen deze manier van preparaten maken.

Ongedierte

Opmerkelijk gegeven van het evenwicht in haar tuin is dat ze er geen last van ongedierte heeft. Er zijn bijvoorbeeld wel slakken, maar ze vormen geen plaag. Guurtje: "Ze richten geen schade meer aan want er is van alles de juiste hoeveelheid en dat houdt elkaar allemaal in stand. Al die verschillende beestjes is één grote kringloop van eten en gegeten worden. Alles houdt elkaar perfect in evenwicht. Een onkruidplaag en een ongedierteplaag, dus schade van beestjes is altijd een uiting van onrust in de grond. Zo lang dat er nog is worden er ergens onbewust nog niet de juiste handelingen verricht, wordt er nog te veel ingegrepen of wordt de boel in verwarring gebracht.

Je toch leren afstemmen.... Je kunt enorm veel bijdragen aan die harmonie. Je kunt dat helemaal opbouwen en sturen."

Vanuit de aarde, vanuit de plant denken

Voor haar was vorig jaar, vooral de eerste helft, een heel vermoeiend jaar. Ze herinnert zich 's avonds halftwaalf nog op de tuin bezig te zijn met de gedachte: 'oh my God, ben ik nu nog niet klaar. Maar ik heb het beloofd. Dus als dit mijn weg is moet ik hem gaan en niet halverwege afhaken. Niet denken: nee hoor, dit is me te zwaar'.

Inmiddels merkt ze zich dit energetisch werken op haar tuin toch snel eigen te hebben gemaakt. Het gaat steeds sneller en gemakkelijker: "Kijk, als je een route niet kent dan ben je heel lang onderweg met het vragen naar de weg. Je weet nog niet waar het is en moet telkens zijweggetjes in om te vragen waar dat einddoel is. En nu steven ik er rechtstreeks op af. Ik weet nu meteen in welke richting ik moet vragen.

Vanuit de aarde, vanuit de plant denken; zo ver ben ik nu." ■

De Zonnetuin – Modeltuin voor voorlichting
Guurtje Kieft
Wagenmakerstraat 8
1821 BC Alkmaar

Oppervlakte: 1000 m² zavel
Teelt: fruit, klein fruit, groenten, kruiden en wilde bloemen voor eigen gebruik
Medewerkers: vijf vrijwilligers, negen maanden per jaar

Herfstconferentie geannuleerd

Het belooft zo'n mooie dag te worden: 24 november in Dronten. Er was, dacht men een interessant programma, met zeer boeiende sprekers, met als doel om met de consument-leden van de BD-Vereniging iets extra's te bieden en ook om met hen in gesprek te komen. Helaas, door het geringe aantal aanmeldingen zag het bestuur zich genoodzaakt de conferentie af te blazen. Heel spijtig natuurlijk, te meer daar het bestuur van plan was de inbreng van de BD-consument een duidelijke plek in de BD-Vereniging te geven, ook al stond dat niet als zodanig in de uitnodiging. Desondanks zijn we ervan overtuigd dat u als consument-leden wel degelijk meeleeft met het wel en wee van de BD-Vereniging. De vele reacties die wij altijd ontvangen, in het bijzonder naar aanleiding van publicaties in Dynamisch Perspectief, getuigen daarvan. Was het programma van de herfstconferentie

niet voldoende motiverend om er een hele vrije zaterdag aan te besteden? Was de afstand naar de polder u te ver? Of hebt u geen vragen of opmerkingen die u met medeconsumenten zou willen bespreken, en bent u wel tevreden zoals het nu gaat.

U merkt het wel: wij tasten in het duister omtrent uw beweegreden om wel lid te zijn van de BD-Vereniging (wat wij natuurlijk bijzonder op prijs stellen!) en tegelijk zo massaal weg te blijven als wij iets speciaals voor u als consumenten organiseren. Kennelijk is ons aanbod overbodig of het past niet bij uw wensen.

Graag zouden wij van u weten wat u zou interesseren, wat een programma boeiend zou maken, welke onderwerpen dan aan de orde zouden moeten komen en waar zo'n conferentie volgens u zou moeten plaatsvinden? (Hoever zou u er voor willen reizen?).

Zoals u ziet hebben we op dit moment alleen maar vragen. Graag zouden we uw antwoorden kennen. Op basis van deze antwoorden kunnen we dan een gerichte enquête onder al onze consumentleden houden. Wij zouden het erg waarderen als u de moeite zou willen nemen ons op weg te helpen. Schrijf uw opvattingen en wensen svp naar de BD-Vereniging: Antwoordnummer 1314, 3970 WB Driebergen (een postzegel is niet nodig) of e-mail: info@demeter-bd.nl Natuurlijk komen wij in het volgende nummer op uw reacties terug.

In ieder geval alvast bedankt voor uw medewerking,

Met vriendelijke groet,
voor het bestuur,

Jan Diek van Mansvelt, voorzitter

Regiobijeenkomsten voor BD-boeren in november 2001

Jos Pelgröm

Wat is de oogst van 3 x één regiobijeenkomst ?

Dronten	27 personen	18 bedrijven
Thedingsweert	8 personen	6 bedrijven
De Vijfsprong	7 personen	4 bedrijven
		<hr/>
		28 bedrijven
		= 15 %

En wat kwam mij ter ore ?

Opmerkingen / aantekeningen, kort en bondig:

1. Elke Demeterboer moet deelnemen aan intervisie.
2. Gezinsleven en vrije tijdsbehoefte concurreren met Demeterinvulling.
3. BD heeft vooral realistisch kader nodig dat rust (begrenzing) en bescherming geeft.

4. Dynamische aspecten helder verwoorden in Demetercommunicatie.
5. Wat je oprekt, verliest z'n waarde; wat je verscherpt doet frustratie groeien (t.a.v. normen opschroeven).
6. De BD-boer bestaat niet (ieder wil z'n eigen BD). De Demeterboer bestaat wel.
7. Landbouwcursus blijft belangrijke inspiratiebron, ook al is een vertaalslag vaak nodig (kunnen we zelf voor zorgen).
8. Bij BD-mensen kun je over van alles praten. Je kunt de meest uiteenlopende vragen stellen ('t geeft een BD-gevoel).
9. Voor mij staat in de BD de persoonlijke ontwikkeling centraal, daarvoor heb je het gesprek (intervisie) nodig.
10. Alles mooi en wel, ik ontwikkel me liever aan het bedrijf, aan de landbouw zelf (interpraxis).

11. Willen we niet te veel, te groot, te groots (zie ook punt 3).
12. Economie (inkomensnoodzaak) slaat vaak het idealisme dood.
13. Kijken we zelf wel goed naar nieuwe (economische en sociale) mogelijkheden om onze idealen dichterbij te krijgen (Denk aan grondeigendomsprobleem en aan samenwerkingsvormen).
14. De BD-organisatie zou steun kunnen verlenen, ze zou kunnen voorlichten in sociale en economische zaken (b.d. SEV) (coaching volgt hier het economische reilen en zeilen onvoldoende).
15. BD kent geen cultuur van elkaar open aanspreken (bijvoorbeeld: "Hé joh, wat doet die gangbare drijfmest nou op jouw Demeterbedrijf?". Of anders: "Welke mestsoort vind jij passen bij jouw Demeterbedrijf en lukt dat een beetje?").
16. Ik snak naar betrouwbare methodes om BD-kwaliteit tot uitdrukking te brengen (bv. beeldvormende methodes). We redden het niet met alleen goede verhalen.
17. Voor mij staat de ontwikkeling van kwaliteitsbewustzijn voorop (bij zowel producenten als consumenten).
18. Zorg veel eerder voor kwaliteit op bedrijfsniveau dan te streven naar harde kwaliteitsmetingen (denk bijvoorbeeld aan veelzijdige aanpak van wijnbedrijven).
19. *BD Herijkt* gaf me steun in de MKZ-tijd.
20. Bij mij werkt het goed wanneer ik mijn BD-ervaringen telkens opschrijf en nog eens teruglees.

Als ik zie hoeveel prachtige zinnige opmerkingen er nu al genoteerd konden worden, wat zou dan de oogst zijn geweest wanneer die andere 85% ook een stem had laten horen.

Daarom gaan we onverdroten voort met onze tournee. In januari/februari zijn er regiobijeenkomsten in Noord-Holland, West-Brabant en Friesland. ■

Michael Veltman, voorzitter Stichting DemeterPromotie

Voordat ik het nodige vertel over de plannen voor 2002 wilt u natuurlijk eerst weten wat de resultaten waren van 2001. En hoe zit dat met de 4e ronde van 2001, waar is die gebleven? Om met dat laatste te beginnen, die 4e ronde is op het laatste moment niet doorgegaan. Daarvoor golden 2 redenen, gebrek aan budget en onvoldoende vertrouwen in de juiste timing (december is een lastige maand!). Dus maakte de Stichting DemeterPromotie de balans op, nog voordat het kalenderjaar was beëindigd.

Wat ging goed in 2001?

Heel blij zijn we met de grote interesse en de vele complimenten uit de Demetersector zelf: Demeter heeft in 2001 weer smoel gekregen, bravo! Men wil er weer bij horen. Minder tevreden zijn we over de ruimte en belangstelling die Demeter kreeg in de natuurvoedingswinkels, de doelgroep bij uitstek. Nee, lang niet alle winkeliers zien het belang van een sterke Demeterprofilering in hun winkel. En daarmee worden hun klanten toch nog

-campagne in 2002

maar zwak bediend met Demeterproducten (plus info).

Het startjaar 2001 heeft per saldo een goed fundament gelegd voor de aanpak in 2002. Het nieuwe jaar kent tevens een nieuwe ingang. In 2002 zal het accent sterk liggen bij het ketenbeheer. Waar signaleren we knelpunten in zowel Demeterproductie als in de Demeterinformatievoorziening.

Ten behoeve van de productiekant zal het ketenmanagement invulling krijgen; ten behoeve van de informatievoorziening zal sterke aansluiting gezocht worden bij de winkelorganisaties.

Natuurlijk zorgen we in 2002 ook weer voor mooie promotiematerialen (onder andere een Demeterbrochure).

Meer dan in 2001 zal in 2002 bepalend zijn wat de consument van al dit moois oppikt. Zullen waardering, erkenning en bewustwording de consument daadwerkelijk aanzetten om voor Demeter te kiezen, juist bij het boodschappen doen?

Demeterweter of Demetereter, wie hebben we in huis? ■

Botsing tussen culturen leidt tot kwaliteitsverlies bij biologische en BD-landbouw.

Kees Over (biologisch-dynamisch veehouder te Medemblik)

Foto: Michiel Wijnbergh

De laatste jaren is er veel aandacht voor de biologische en biologisch-dynamische (BD-) landbouw. In veel kranten verschijnen er artikelen over en ook op tv en radio wordt er regelmatig aandacht aan besteed.

Met name door de dierziektes die de laatste jaren in de veehouderij zijn opgetreden (varkenspest, BSE en mond- en klauwzeer) worden biologische en BD-landbouw door veel maatschappelijke organisaties en door de overheid als aantrekkelijk alternatief gezien voor de gangbare landbouw.

Het aantal biologische boeren stijgt sterk; het aantal BD-boeren blijft stabiel. Het streven van de regering is om in 2010 meer dan 10% biologische en BD-landbouw in Nederland te hebben. Dit wordt ook sterk gestimuleerd door de vele subsidiestromen die naar de biologische en BD-landbouw gaan. Afgelopen voorjaar is een grote reclamecampagne gestart om de BD-landbouw te promoten.

Er is veel aandacht voor de kwantitatieve groei, maar voor de kwaliteit van de biologische en BD-landbouw is veel minder aandacht. Hoe staat het daar nu eigenlijk mee?

Schizofreen?

Als biologisch (dynamische) boer voel ik me de laatste tijd behoorlijk schizofreen. M'n bedrijf krijgt aan de ene kant subsidie van de rijks- en provinciale overheid, alsmede van een grote landelijke bank. Consumenten en politici die op mijn bedrijf komen, gaan tevreden naar huis en vinden dat er meer boeren op deze manier moeten gaan werken. Aan de andere kant noemt de gezondheidsdienst voor dieren in Nederland me een weigeraar (vanwege het niet oormerken van m'n koeien). De zuivelfabriek die biologisch-dynamische melk verwerkt, dreigt met het stopzetten van de afname van de melk van m'n bedrijf (wegens het niet meedoen met

de zgn. KKM (Keten Kwaliteit Melk) normen die vanuit de gangbare landbouw en zuivelindustrie zijn ontwikkeld). De Nederlandse justitie noemt me een overtredende van milieu-regels (wegens het bovengronds uitrijden van gier). De gezondheidsdienst voor dieren noemt me een gewetensbezwaarde (op mijn bedrijf worden de koeien niet geënt tegen koeiegriep).

Kortom word ik werkelijk schizofreen? Nee, gelukkig niet, maar wat is er dan wel aan de hand?

Twee stromingen

In Nederland (en ook in de rest van de Westerse wereld) zijn er op dit moment twee hoofdstromingen in de landbouw.

De eerste met als steekwoorden natuurlijk, menselijk, biodiversiteit, cultuur, historisch besef, ervaringswetenschap. De natuurlijke/menselijke stroming. De tweede met als steekwoorden commercieel,

rendement, normatief, controle, uniform. De commercieel/normatieve stroming. Beide stromingen zijn duidelijk zichtbaar waarbij de commercieel/normatieve stroming de leidende is. De economie en de wetgeving laten zich vooral door deze stroming inspireren. De biologische en BD-landbouw zijn van oorsprong uit de natuurlijk/menselijke stroming afkomstig. De handelaren en verwerkers van biologische en BD-voeding waren van oorsprong ook afkomstig uit deze stroming, maar de laatste jaren zijn deze voor een zeer groot deel opgekocht door de multinationals op voedingsgebied en deze laten zich leiden door de commercieel/normatieve stroming. Deze handelaren en verwerkers zien biologische en BD-voeding vooral als een product dat aan de man/vrouw gebracht moet worden. Ook boeren die nog met één been in de commercieel/normatieve stroming staan, schakelen de laatste jaren om naar biologische en BD-landbouw. We zien dit bijvoorbeeld terug in de melkproductie op biologische en BD-bedrijven. Was het tot eind jaren tachtig 'not done' om koeien meer melk te laten geven dan zo'n 6500 liter per jaar, nu zijn er biologische bedrijven waar de koeien 9500 liter en BD-bedrijven waar ze 8500 liter per jaar geven. Ook het begrip kleinschaligheid/menselijke maat, dat lang verbonden is geweest met de biologische en BD-landbouw, is inmiddels verlaten. Er zijn nu, zowel in de biologische als in de BD-veehouderij bedrijven met meer dan 100 melkkoeien en het eerste, in dit geval BD-bedrijf heeft inmiddels een melkrobot aangeschaft. Ook zien we dat de laatste jaren de knelpunten binnen de biologische en BD-landbouw niet aangepakt worden. Zo gaan de stiertjes die op de rundveehouderij bedrijven geboren worden nog steeds voor meer dan 95% naar de bio-industrie; ramlammers die op melkschapen bedrijven geboren worden gaan na een paar weken op transport naar Spanje voor de slacht en de consumptie. Op biologische en BD-geiten- en schapenbe-

drijven zien we veel ziektes optreden die weer met chemische middelen bestreden worden. Vanuit het dier bekeken passen geiten en schapen niet goed in Nederland. Ze houden van droge gebieden en veel ruimte en zijn beter af in Frankrijk of op de Balkan. Doordat tegenwoordig veel handelaren en verwerkers in handen van multinationals zijn, zien we hier in de omgang met biologische en BD-producten een sociale verarming optreden. Was het bijvoorbeeld tot vorig jaar gebruikelijk dat een kleine veehouder per liter afgeleverde melk net zoveel geld ontving als een grote veehouder, nu zien we dat deze regeling onder druk van de grote zuivelfabrieken is afgeschaft, hoewel de biologische en BD-boeren dit graag zo wilden houden. Nu krijgen grote biologische en BD-boeren per liter melk meer uitbetaald. Dit op dezelfde manier als in de gangbare landbouw. Kleinere biologische en BD-bedrijven komen hierdoor financieel in de knel want hun kostprijs per liter melk is meestal hoger.

Afzwakken normen

Door het oprukken van de commercieel/normatieve stroming binnen de biologische en BD-landbouw vindt er ook een afzwakking plaats van de normen. Door de invloed van het grootwinkelbedrijf is het sinds twee jaar toegestaan om aangezuurde magere melk als karnemelk te verkopen. Tot dan mocht karnemelk alleen afkomstig zijn van de boterbereiding (het karnen). In Duitsland mag alleen de 'echte' karnemelk worden verkocht als Buttermilch, de aangezuurde magere melk heet daar Sauermilch. Ook worden biologische en BD-grondstoffen steeds verder over de aarde verslept. Doordat de ene Nederlandse zuivelfabriek te weinig biologische melk heeft, importeert deze melk uit het oosten van Duitsland, doordat een andere Nederlandse zuivelfabriek teveel biologische melk heeft, exporteert deze de biologische melk naar Engeland. Ook veel groentes worden tegenwoordig uit het buitenland geïmporteerd en per vliegtuig

en vrachtwagen in Nederland aangeleverd. Eten uit de regio en eten wat het seizoen biedt, is nu binnen de biologische en BD-landbouw nauwelijks nog aan de orde. Ook in Nederland zelf worden door een slechte samenwerking en het bestaan van twee merken (EKO en EKO/Demeter) veel extra kilometers gereden. De biologische en BD-landbouw zorgen bij het transport van hun producten voor een relatief hoge CO₂ uitstoot. De grondstoffen voor het biologische en BD-krachtvoer (de brokjes) komen steeds vaker uit verre landen. Veel komt er nu uit het vroegere Oostblok. Dit heeft tot gevolg dat de grond in die landen eigenlijk uitgeput wordt doordat de mest van de Nederlandse biologische en BD-veestapel niet naar die landen terug gaat. Het streven naar gesloten kringlopen voor voer en mest dat één van de grondslagen is van de biologische en BD-landbouw wordt in de praktijk niet gerealiseerd.

100% biologisch, 100% dynamisch?

De commercieel/normatieve stroming zorgt er ook voor dat de biologische en BD-consument een mooi beeld van deze vormen van landbouw krijgt voorgeschoteld, terwijl er weinig aandacht is voor de werkelijkheid achter het biologische en het BD-product. Mooie foto's in glossy bladen proberen de consument tot aankoop over te halen. Een paar voorbeelden: In het blad Smaakmakend wordt in een reportage over een BD-bedrijf vermeld dat de aardappelen bemest worden met biologische mest. Over het feit dat dit bedrijf ook mest uit de gangbare landbouw gebruikt, wordt niets gezegd. In het blad Biofood wordt door de directeur van Nederlands grootste biologische slageters gesteld dat er in de biologische landbouw geen mestoverschot is. In het geheel gezien klopt dit wel, maar doordat er geen goede verdeling van biologische mest plaatsvindt, zijn er steeds meer individuele biologische en

BD-bedrijven die met een mestoverschot te maken hebben.

In de informatiefolder over produceren zonder gentechnologie uitgebracht door Skal (de controle-organisatie voor biologische en BD-landbouw) staat te lezen dat producenten van krachtvoer (de brokjes) voor koeien nog een beperkt percentage gangbare grondstoffen (dus met kunstmest en bestrijdingsmiddelen geteeld) mogen gebruiken. In de praktijk is dit beperkte percentage echter vaak 60 à 70%.

Nu kunnen we 60 à 70% natuurlijk als veel of juist als weinig beschouwen, maar het lijkt me dat de meeste mensen 60 à 70% niet als een beperkte hoeveelheid ervaren.

Dit betekent dat ook biologische en BD-zuivelproducten een behoorlijk residu bestrijdingsmiddelen bevatten.

De reclameslogan die nu voor het Demetermerk gebruikt wordt (100% biologisch, 100% dynamisch) blijkt dus niet te kloppen. Juridisch gezien wel, maar feitelijk niet, gezien het gebruik van gangbare mest en gangbare grondstoffen in het krachtvoer.

Verder is het zo dat een boer die omschakelt naar biologische en BD-landbouw niet automatisch goed voor z'n dieren gaat zorgen, want dit hangt af van de instelling van de betrokken boer en deze is niet in regels vast te leggen. In de praktijk zijn er ook biologische en BD-veehouders die slecht voor hun dieren zorgen.

Hoe zal het verder gaan met de biologische en BD-landbouw?

Gaat het linksaf naar een volwaardige landbouw gezien vanuit de natuurlijk/menselijke stroming of gaat het rechtsaf naar een gangbare landbouw met een groen randje passend binnen de commercieel/normatieve stroming? De tijd zal het leren, maar op dit moment knippert heel duidelijk de rechter richtingaanwijzer. ■

Reactie van Leen Janmaat, voorzitter Demeter Voorwaarden Commissie

Balanceren

Het verhaal van Cees Over klinkt mij bekend in de oren. Het is overigens een constatering die niet alleen BD-boeren aangaat. Bedrijven die alleen vanwege het geld omschakelen, komen (gelukkig) weinig voor, in dat geval waren er meer dan 1.500 bedrijven bij Skal ingeschreven. Het verband tussen BD-landbouw en kleinschaligheid komt mij vreemd voor, een volwaardig BD-bedrijf begint bij ca. 100 ha waarbij het aantal dieren op het bedrijf, akker- en tuinbouw en natuur in evenwicht zijn. Probleem van veel BD-bedrijven is dat wat goed is voor bodem en dier niet altijd goed is voor de portemonnee. De huidige economie en prijsvorming vragen om een efficiënte inzet van productiemiddelen. Naast productie wil de BD-boer ook aandacht (blijven) geven aan verzorging van de omgeving. Produceren tegen relatief lage kostprijzen en het verzorgen van de omgeving en BD-aspecten vormt een veel gehoord spanningsveld. Dit spanningsveld wordt groter wanneer de Demeterproducten verdwijnen in een anonieme markt. De kansen voor het Demetermerk en dus ook voor de BD-bedrijven liggen in het herkenbaar maken van de producent achter het product. Vele kleine bedrijven hebben een directe relatie gezocht met de consumenten door rechtstreeks te leveren via boerenmarkten of abonnementen.

Wat ik mij zelf wel eens afvraag is waarom BD-boeren het vanzelfsprekend vin-

den dat consumenten zich in het bedrijf verplaatsen terwijl de BD-boer zelf geen enkele interesse heeft in de koper van zijn of haar product.

Wat verwachten Demeterconsumenten nu eigenlijk van een Demeter product?

Eerlijk gezegd verwacht ik niet dat een consument zich daadwerkelijk druk maakt over 100% biologische mest en insleep van ggo's via de mest van de buurman. Het is met name de gangbare sector die biologisch graag onder de loep neemt. In de zin van "Zie je nu wel dat biologisch niet kan, er wordt immers koper gebruikt in de fruitteelt en zwavel is ook slecht voor het milieu."

De BD-Vereniging heeft dagelijks te maken met het maatschappelijke krachtenveld en zal ook op prangende vragen antwoord moeten kunnen geven. Het appèl aan de producenten is om te vertellen wat zij meer doen naast het telen van wortelen en melken van koeien. Wat doe ik om mijn bodem gezond te houden en hoe houd ik mijn dieren gezond zonder kunstgrepen. En dat in een taal die de consument verstaat.

Het formuleren van richtlijnen en normen is nodig als vangnet waarmee is aangegeven dat de BD-boer of tuinder in ieder geval een aantal aspecten op het bedrijf heeft verzorgd. De Demeternormen zijn niets anders dan afspraken die we internationaal met elkaar vastleggen. Uiteraard voegt iedere ondernemer hier nog iets aan toe, het 'bedrijfstoeetje'. De kracht van het Demetermerk zal vooral moeten komen uit heldere communicatie over wat er wordt gedaan om kwaliteitsproducten te telen en het landschap te verrijken. Dit is mede de opgave van de Demeterpromotie, maar vooral ook van de Demeterproducent zelf.

Om koers te blijven houden, hebben intenties en normen elkaar nodig. Zonder BD-boeren die vanuit de principes te werk (blijven) gaan, wordt het Demetermerk een karikatuur. Laten we pal staan voor onze overtuiging! ■

6-12 februari - BD-landbouwconferentie Dornach

Wij en de techniek/de techniek en wij: over liefde en haat

Jan Diek van Mansvelt

Zoals u in het vorige nummer hebt kunnen lezen zijn zowel Jos Pelgröm als Bruno van der Dussen duidelijk geïnspireerd door de 'Klett' brief van dit jaar over de plaats van de techniek in de BD-landbouw. Zoals u weet staat dat thema centraal op de komende 'Landwirtschaftliche Tagung' die van 6-10 februari gehouden wordt in Dornach, bij Basel, in Zwitserland. Voor degenen die niet zo goed thuis zijn in de Duitse taal worden er simultaanvertalingen verzorgd in het Engels, Frans, Italiaans en Spaans: u kunt dus kiezen. Desgewenst zouden we vanuit Nederland ook voor vertaling in het Nederlands kunnen zorgen: de apparatuur (techniek) is beschikbaar; voor vertalers zouden we zelf moeten zorgen.

Uit de gesprekken over de plaats van de techniek in de (BD-)landbouw, die we in de z.g. Vertreterkreis gevoerd hebben, is voor mij het volgende beeld van de techniek ontstaan. Dat beeld betreft niet alleen de landbouw maar onze hele cultuur.

Met het begrip techniek verwijzen we meestal naar (technische) apparaten die we geconstrueerd hebben om bepaalde soorten werk, veelal lichamelijk werk, van ons over te nemen. Dat kan om zwaar werk gaan op het land (duwen, hijsen, transport), maar ook om heel fijn precisiewerk in het laboratorium (chemisch, elektrisch, fysisch).

Wat voor alle gevallen van techniek een rol speelt in het begrijpen ervan en in de omgang

ermee is dat het dus altijd om functies gaat die ge-mechaniseerd en of ge-automatiseerd zijn: door ons als mensen. Dat het steeds enkelingen ('uitvinders') zijn die dat voor ons doen, doet zowel een afstand scheppen tussen hen en ons (dat zijn van die geniale zonderlingen), als ons aanmoedigen om na-te-denken over de manier waarop zij bepaalde menselijke handelingen in die bepaalde techniek hebben omgezet. Hoewel de techniek ons vanuit de winkels kant en klaar aanstaart, alsof het een gegeven betreft dat van buiten op ons afkomt en waarmee wij iets moeten, betreft het dus altijd mensenwerk. En dat werk heeft verschillende dimensies die binnen ons onophoudelijk op elkaar inspelen:

- Denk-werk (we bedenken hoe we iets 'van-zelf' zouden kunnen laten gebeuren; hoe zou het kunnen),
- Oordeels-werk (we overwegen welke van de gevonden mogelijkheden we zullen kiezen; welke is het elegantst, het goedkoopst, het efficiëntst etc.) en
- Doe-werk (we voeren het gekozen plan uit, resp. we laten het uitvoeren / maken).

Vanuit deze overweging kunnen we ons bij alle technische middelen die we aantreffen afvragen wat we van elk van deze drie lagen in het betreffende hulpmiddel terugherkennen. Net als bij alle andere menselijke activiteiten kom je daarbij veel tegen dat je als denkgewoonte, mode (oordeelsgewoonte) en

handelingsgewoonte kunt karakteriseren. Daarin speelt natuurlijk ook mee dat de ontwerper / maker zorgvuldig rekening probeert te houden met de gewoonten op elk van de drie gebieden bij de consument / gebruiker van de techniek.

Zo is het bijvoorbeeld bij landbouwtractoren pas in de tachtiger jaren algemeen gebruikelijk geworden dat er verwarmde cabines met geluidsinstallatie, telefoon en koffieapparaat op zitten. Net zo als het bij de trams tot in de dertiger jaren duurde voor het idee van 'de koetsier zit buiten op de bok' verlaten werd en er een glaswand kwam waarachter hij kon staan (!), tot hij (en zij) in de zestiger jaren mochten gaan zitten. Puur technisch gesproken had het allemaal al veel eerder gekund, maar niemand dacht er aan en/of niemand koos ervoor ('te duur ....'). In de landbouw (veehouderij) zijn de automatische melkmachines in onze tijd een 'hot issue' voor de 'mechanische' automatisering, samen met de ge-automatiseerde plantenproductie in kassen waarin planten op lopende banden door de hydrocultures getrokken worden. De genetische manipulatie zou je als voorbeeld voor de 'biochemische' automatisering kunnen nemen. De wereld van de huishoudelijke apparaten spreekt ook voor zich. We willen kennelijk graag dat ons veel routinewerk uit handen wordt genomen, zowel in ons professionele leven als in ons privé-leven (amusement uit de muur). En telkens hoor je weer verhalen hoe de mens zich door de slaven die hij voor zich maakt, de techniek, tot verslaafdheid aan die techniek verleid wordt. En dat is natuurlijk een treffende karakterisering, die ons kan wakker schudden voor de vraag wat we nu eigenlijk aan het doen zijn.

Cynische stemmen zeggen dat we al het geld dat we besparen door de techniek toe te passen hard nodig hebben om die techniek te kunnen kopen en onderhouden: het levert in die opvatting dus uiteindelijk geen enkele financieel voordeel op, terwijl het wel vaak la-

waai, stank, milieuproblemen en werkeloosheid oplevert.

Vanuit een optimistische kijk op de zaak kun je tegelijkertijd ook zien dat technisering, in de ruimste zin van het woord, de hele mensheidsontwikkeling begeleid heeft. Het temmen van dieren, het telen van gewassen, het bouwen van tempels, het construeren van muziek-instrumenten, het bereiden van voedsel en geneesmiddelen, het maken van kleding, het zijn allemaal vormen van techniek. Het levert allemaal on-natuurlijke producten op, kunstproducten, waarin de mens het voorbeeld van de natuur volgend, die natuur boven zichzelf uitheft. De techniek levert in die zin een kunstproduct op, iets dat een toegevoegde waarde heeft, iets dat de kwaliteiten van de menselijke geest (creativiteit), ziel (schoonheid) en lichaam (functionaliteit) weerspiegelt.

En wat de verslaving betreft: die is inderdaad enorm, maar is daarmee ook de voortdurende uitnodiging, de uitdaging zelfs, om de betreffende techniek meester te worden. Door er zelfkritisch, dwz zelfbewust mee om te gaan kan de techniek dienstbaar worden, zoals hij in veel gevallen ook door de ontwerper ervan bedoeld is. Bewustzijn ten aanzien van de vragen waar, wanneer en welke mate we de verschillende technieken die ons ter beschikking staan toepassen lijkt mij daarbij maatgevend. Misschien kun je wel stellen dat zolang en voor zover wij als gebruikers de techniek als slaaf zien, die techniek ons tot slaaf zal maken, terwijl we er een hulpvaardige dienaar in hebben als we er 'vriendschappelijk' mee omgaan. Hier zouden de houdingsverschillen die we uit de omgang met de dieren hebben leren kennen (van 'heerser' tot 'partner') wel eens behulpzaam kunnen zijn. Natuurlijk niet door ze klakkeloos over te nemen – dieren zijn immers juist geen machines - maar wel door na te gaan hoe we, door onze houding ten opzichte van de techniek, ons gebruik van de techniek 'gezond' en 'helend' kunnen houden dan wel maken. Een veel gehoord bezwaar tegen vrijwel elke nieuw opkomende techniek is dat die schade

doet aan de relatie tussen de gebruiker en het product en/of het te bewerken materiaal door afstand te scheppen. De tractor komt tussen de boer en zijn land, de melkmachine tussen de boer en zijn koeien, de mixer tussen mij en de producten die ik wil mengen. Techniek werkt in die zin vervreemdend. Daar kun je wat mij betreft echter tegenover stellen dat je door die techniek de mogelijkheid krijgt, zelfs uitgedaagd wordt om de relatie die je 'uit handen geeft' op een nieuwe manier vorm te geven. En als die nieuwe vorm niet intenser is dan de vorige is er sprake van verlies. Dan levert de techniek vervreemding, ontmenselijking op.

Zo gezien roept de toepassing van elke techniek niet alleen op tot zelfkritiek maar daarmee ook tot een hogere vorm van bewustzijn voor de essentie van het materiaal waar je mee omgaat en de kwaliteit van het product dat daardoor ontstaat.

Het zal niet verwonderen dat als het in BD-kringen over techniek gaat, ook de preparaten aan de orde komen. Hoe ambachtelijk-handmatig die ook altijd worden gemaakt, voor zover mogelijk: ook daar spelen technische vragen een rol. Enerzijds betreffen die de mechanisering en automatisering van het roeren, anderzijds die van de manier waarop ze worden uitgebracht (rugsput – trekker – vliegtuig). Net als hiervoor komt dan ook weer de vraag naar de houding en de aandacht aan bod. Grof gezegd kun je alles met de hand doen terwijl je met je hoofd heel ergens anders bent ofwel het met hulp van machines doen terwijl je er als het ware met alle aandacht bij bent, met huid en haar in zit. Voel maar wat het al uitmaakt of je zegt: 'ik laat dit of dat door de machine doen' of: 'ik doe dit of dat met hulp van de machine'. En machine staat daarbij voor de hele reeks van technische hulpmiddelen die ons 'ten dienste' staan.

Terugkijkend was dit een poging om zo naar de techniek te kijken dat die noch bejubeld noch afgekeurd zou worden. Ik heb erop willen wijzen dat wij als mensen de enige bron van techniek zijn en dat die dus nooit anders kan dan bepaalde aspecten van ons eigen, menselijk functioneren in beeld brengen. Zij het dan ook sterk vergroot, verkleind of anderszins vereenzijdigd, vervormd. Het zijn projecties van onszelf en daarmee ook projecties van hoe wij de wereld om ons heen zien, hanteren en beleven. In die zin veredelen wij de schepping, de gegeven wereld, door middel van onze technieken, die ons echter als nieuwe 'wezens' tot 'meesterschap' uitdagen: meesterschap over ons eigen doen en laten, over onze houding, meesterschap over ons zelfbewustzijn. Hoe materialistischer ons wereldbeeld, hoe materialistischer de technieken die wij ontwerpen en toepassen. Hoe egoïstischer onze houding, hoe egoïstischer onze technieken en hun toepassingen. Zo hard en zo simpel is dat. En als we onszelf wegcijferen, veronachtzamen uit angst om te egoïstisch te zijn dan blijft er niets van ons over. Telkens gaat het er om in het hier en nu bij jezelf en je partner(s) een passend evenwicht te vinden.

Tenslotte wil ik nog even noemen dat er, zeker voor de BD, een enorme uitdaging ligt in het ontwikkelen en toepassen van technieken die vanuit inzicht in de levende en bezielde natuur ontwikkeld en toegepast worden. Hoe meer begrip we voor de levende en bezielde natuur kunnen ontwikkelen, hoe meer we ervan leren waarnemen door onze ervaringen bewust te maken, hoe beter dat kan gaan lukken. Passend omgaan met de levende natuur kan puur en alleen logisch gesproken al niet vanuit een wereldbeeld en vanuit ervaringen die zich puur en alleen op de kennis baseren die we aan de (ge)dode natuur aflezen. Het bemesten van de bodem in plaats van gewassen, het veredelen door selectie binnen de gewassen en door lijnenteelt bij

het vee, het voorkomen van ziekten door de gezondheid van vee en gewassen voorop te stellen: dat zijn wat mij betreft allemaal voorbeelden van hulpmiddelen om de levende natuur als levenspartner te leren kennen. Inspelen op dag, maand, seizoen en jaarritmen is ook zo'n hulpmiddel. Hoe rijker / veelvormiger de boer heeft geleerd te communiceren met zijn/haar bedrijf in al zijn aspecten, hoe eerder hij/zij zal merken wat het leven van zijn/haar bedrijf van hem/haar vraagt om zich gezond te kunnen blijven ontwikkelen.

Dat vraagt dus om technieken specifiek voor het omgaan met leven en bezieldeheid. En net als bij de mechanische technieken eerder in dit stukje, gaat het er dan ook weer om je bewust te worden van de verhouding tussen dat wat je doet (waarnemen van de actie) en dat wat je ermee bereikt dan wel teweegbrengt (waarnemen van de effecten). Wat bewerk ik met mijn aandacht? Wat bewerk ik met mijn meditatie? Wat bewerk ik door de houding die ik ten opzichte van mijn bedrijf, mijn klanten, mijn collega's, mijn burens inneem?

Als je het begrip techniek in de zin van veredeling opvat kun je dus met recht ook over gevoelstechnieken, denktechnieken, oordeelstechnieken, wilstechnieken spreken. Je eigen lichamelijke en psychische organisatie is welbezien immers ook een geschenk, dat je ter veredeling beschikbaar hebt gekregen dan wel gekozen hebt om er meester van te worden in plaats van slaaf.

Hoevel het gesprek over techniek in dit perspectief soms wat verwarrend wordt, wordt het er wat mij betreft op den duur toch wel interessanter van dan wanneer het puur en alleen om de als uiterlijk opgevatte technieken zou gaan.

Wie kan en wil is van harte uitgenodigd aan de Landwirtschaftliche Tagung deel te nemen, waar dit gesprek met boeren, onderzoekers en consumenten uit vele landen in Europa en daarbuiten wordt voortgezet. ■

Pendelen:

In zijn zomerbrief 'Omgang met de techniek - werken met het levende' zegt Manfred Klett dat pendelen, wichelroedelopen en geomantie voortkomen uit irrationaliteit. Deze technieken kunnen daarom niet toegepast worden binnen de BD-landbouw. Volgens Hans Andeweg remt Klett daarmee de ontwikkeling van de BD-landbouw.

"Leven is het voortdurende proces van aanpassen aan de omgeving. Dat geldt voor een organisme, maar in zekere zin voor elke organisatie, ook voor een vereniging. Alles gaat met zijn tijd mee en past zich aan. Het verliest zijn bestaansrecht als het dat niet doet. Voor de BD-landbouw en haar gedachtegoed de antroposofie is er meer dan één goede bestaansreden in de wereld anno 2002, mits....zij met hun tijd meegaan, zich aanpassen aan hun nieuwe omgeving en daarvoor bereid zijn om impulsen van buiten op te nemen", aldus Hans Andeweg.

Stevige BD-kost

Manfred Klett gaf de afgelopen 14 jaar leiding aan de landbouwafdeling van de natuurwetenschappelijke sectie in Dornach. Daarvoor was hij boer op het gerenomeerde, Duitse BD-bedrijf 'Dottenfelderhof'. In het BD-circuit is Klett een persoonlijkheid waarnaar geluisterd

wordt, niet in de laatste plaats door zijn grote praktijkervaring. Hij uitte zich internationaal in sterke mate door zijn rondzendbrieven. Zijn diepgang, zijn geestelijke betrokkenheid, zijn aanwezigheid, ze zijn befaamd en ze zijn goed terug te vinden in zijn brieven", aldus Jos Pelgröm, die in dit tijdschrift de rondzendbrief omschrijft als '13 pagina's stevige BD-kost, voer voor Demeterboeren en hartige koek voor de geofende BD-consument'.

Jos heeft gelijk; de brief lezen vraagt, net als de meeste antroposofische literatuur, veel aandacht en concentratie van de lezer. Het is alsof Klett heeft geprobeerd om al zijn kennis en inzicht in de antroposofie en de BD-landbouw in deze laatste rondzendbrief samen te vatten en de lezer, beter de BD-boer, een leidraad voor de toekomst te geven. Knap! denk ik, 13 pagina's, een paar koppen koffie en geruime tijd later. Hier is iemand, die zich heeft verdiept in de antroposofie, over de inhoud heeft nagedacht en die vorm heeft gegeven tijdens zijn leven. Dat vind ik inspirerend en daarvoor heb ik respect.

Pendelen

Dat als eerste deel van mijn reactie op Kletts brief. Het tweede deel is gebaseerd op een passage uit de brief, die ondermeer over pendelen gaat. Ik citeer:

'Een bijzondere variant van techniek, die zich baseert op dezelfde materialistisch-mechanistische denkwijze, krijgt steeds meer belangstelling. Deze komt voort uit irrationaliteit. Het gaat om het zichtbaar en werkzaam maken van geheime krachten in mens en wereld met technische hulpmiddelen. Men houdt re-

kening met krachten c.q. wezens die men niet kent, met krachten of verborgen energievelden waarvan men gelooft dat ze identiek zijn aan het levende. De simpelste vorm van zo'n technische toepassing komt voort uit de behoefte om het verborgen gewaande zich te laten uitspreken in de wereld; bijvoorbeeld met behulp van een wichelroede of een pendel. Methodes zoals bijvoorbeeld de elektro-acupunctuur, de radiësthesie en het één en ander dat valt onder geomantie proberen het verborgene meetbaar te maken om, op grond van een verkregen oordeel uit deze methodes, te kunnen inwerken op het levende'.

Ik werk ruim tien jaar dagelijks met de pendel. Het is dan ook verrassend om te lezen dat dit gebaseerd is op een materialistisch-mechanistische denkwijze en voortkomt uit irrationaliteit. Ik ervaar het zelf niet zo. Begeef ik mij op een dwaalspoor? Is het niet een hard oordeel van iemand, die als antroposoof geofend is om zijn oordeel met argumenten te onderbouwen en zo lang mogelijk terug te houden? He-laas krijg ik geen argumenten voor mijn irrationaliteit.

Geheime krachten? Ik onderzoek levenskrachten. Is dat geheim? Bestaat er tegenwoordig nog geheime, esoterische kennis? Ether- en levenskrachten zijn een centraal thema in de BD-landbouw en ook de natuurwetenschappelijke sectie in Dornach doet daar onderzoek naar. Ja, bij het pendelen houd ik inderdaad rekening met verborgen energievelden, krachten en wezens. Ja, volgens mij zijn die voor een groot deel identiek aan de levenskrachten, maar daarvoor zal ik ze eerst moeten onderzoeken. En als dat kan door ze op een of andere manier zichtbaar of meetbaar te maken, dan doe ik dat graag. Is dat niet juist de opgave van iedere onderzoeker? Elke antroposoof en elke BD-boer gaat uit van het bestaan van natuurwezens, die hij graag wil leren kennen. De pendel kan daarbij een hulp zijn. Is daar iets op tegen?

Waarom gooit iemand, die zo genuanceerd denkt als Manfred Klett, pendel, wichelroede,

dwaalspoor of uitweg?

elektro-acupunctuur, radiesthesie, geomantie, en verder op in zijn brief flowforms, roermachines, Orgonstralers en Kosmische Pijpen rücksichtlos op één grote energetische (afval)hoop, terwijl hun spirituele achtergrond en werkingsprincipes totaal verschillend zijn. Dertien pagina's rondzendbrief zeggen daar niets over.

Irrationeel

Dit als tweede deel van mijn reactie. Wat de rondzendbrief betreft, heb ik dus gemengde gevoelens. Nogmaals, ik heb respect voor Manfred Klett. Ik kan veel van hem leren, maar een dergelijke houding ten opzichte van de dingen, die ik belangrijk vind, nodigt niet uit tot een gesprek. Jammer, want onze interesse ligt op hetzelfde gebied van de levenskrachten. Jammer, want pendelen, wichelroede lopen, radiesthesie, geomantie, enzovoorts zijn niet irrationeel. Integendeel, na regelmatig en langdurig oefenen kunnen verschillende waarnemers tot vergelijkbare en reproduceerbare waarnemingen komen. Energetische waarnemingen worden zo tot het niveau van intersubjectieve waarnemingen verheven, waarop belangrijk wetenschappelijk onderzoek is gebaseerd, bijvoorbeeld vitaliteitsonderzoek in bossen.

Pendelen is een bewuste activiteit, die gepaard gaat met een volle inzet van het heldere, nuchtere verstand. Dat er mensen zijn, die anders met de pendel omgaan en hun vaardigheden minder tot helemaal niet op een duidelijke methode baseren, is mij bekend. Hetzelfde geldt voor de geomantie, waar tot op heden weinig overeenstemming is over de energetische waarneming van bijvoorbeeld een ley-lijn. Dat is echter nog geen reden om alle pendelaars en geomanten over één kam te scheren en zo het kind met het badwater weg te gooien. Dat vind ik irrationeel.

Ik heb sterk de indruk dat Manfred Klett zich binnen de veilige haven van de antroposofie als een vis in het water voelt. Daar heeft hij zijn draai gevonden en daar is hij van alle

markten thuis. Maar zodra er een vreemde vrachtaarder van overzee komt, gaat de poort op slot en wordt deze, ongeacht wat voor handelswaar hij meebrengt, buiten gesloten. Op de vraag 'waarom?' krijgt de schipper te horen, dat hij een dwaalspoor volgt omdat hij niet op de juiste manier nadenkt. Ondanks alle moeite en zijn indrukwekkende brief, doet Manfred Klett daarmee de BD-landbouw anno 2001 tekort.

Aanpassen

Leven is het voortdurende proces van aanpassen aan de omgeving en het zodoende handhaven van een innerlijk evenwicht. Dat is de voorwaarde voor gezondheid en vitaliteit. Homeostase wordt dat in de biologie genoemd. Een organisme sterft als het zich niet meer kan aanpassen aan zijn veranderde omgeving, bijvoorbeeld omdat de bodem te zuur is. Dat geldt voor een organisme, maar in zekere zin voor elke organisatie, ook een vereniging. Alles verandert. Alles gaat met zijn tijd mee en past zich aan zijn omgeving aan. Het verliest zijn bestaansrecht als het dat niet doet.

De wereld nu is anders dan 10 jaar geleden, die op haar beurt weer anders was dan 10 jaar daarvoor. Op dit moment rolt een kennislawine van onvoorstelbare grootte over onze planeet. Er vindt een wereldwijde kennisexplosie plaats. Negen van de tien wetenschappers doen onderzoek in het heden. Dit heeft tot gevolg dat er op de Aarde ongeveer elke minuut een nieuwe chemische formule wordt gevonden, elke drie minuten een nieuwe fysische samenhang en dat er elke vijf minuten een nieuwe medische ontdekking wordt gedaan. Men verwacht dat in de komende tien jaar meer boeken gedrukt zullen worden als in de afgelopen 450 jaar sinds het uitvinden van de boekdrukkunst.

Een niet te onderschatten gevolg van deze supersnelle ontwikkeling is, dat onze huidige

kennis binnen afzienbare tijd verouderd is. Volgens de Duitse wetenschapper Kurt Nagel blijft de kennis die we op de lagere school hebben opgedaan nog het langst vers; twintig jaar na de laatste schooldag is de helft daarvan verouderd. Vijftig procent van de kennis opgedaan tijdens een hbo- of universitaire opleiding is al na tien jaar verouderd. Van technische kennis is de helft na drie jaar nog up-to-date. Informatietechnologie spant de kroon: na hoogstens een jaar is de helft van de kennis achterhaald.

Door het internet is er een groot informatie netwerk, of zoals Friedjof Capra het noemt, een levensweb over de Aarde gespannen. We leven in een 'global village'. De wereld anno 2002 is volop in ontwikkeling. Het is ook een wereld, die meer en meer geconfronteerd wordt met immense problemen als overbevolking, drinkwater tekorten en opwarming van het klimaat. De vraag naar gezond en levenskrachtig voedsel zal daardoor eerder toenemen. Voor de BD-landbouw en haar gedachtegoed van de antroposofie biedt dat meer dan één goede bestaansreden, mits

.....zij met hun tijd meegaan, zich aanpassen aan de wereld van nu en daarvoor bereid zijn om impulsen van buiten op te nemen.

Tegen welk spiritueel gevaar moet de BD-landbouw worden verdedigd?

Die openheid en bereidheid tot aanpassen mis ik in de brief van Klett. Daarmee remt hij niet alleen de ontwikkeling van de BD-landbouw, maar ontnemt hij haar ook een belangrijke (over)levensvoorwaarde. De BD-landbouw heeft zich de vorige eeuw ingezet voor een milieuvriendelijke landbouw. Zij heeft daarin een pioniersrol vervuld. Biologische landbouw was de eerste stap. De volgende stap is dynamische- of energetische landbouw. Daarin horen de preparaten en de zaakalender thuis, maar ook energetische technieken zoals pendel, wichelroede en orgonstraler. Het doel is een levende bodem en om dat te bereiken kunnen ook andere energetische middelen

worden ingezet, mits daar bewust mee wordt omgegaan.

Vertrouwen

Maar waarom eigenlijk, die angst voor andere standpunten en zienswijzen? Ik zou graag met Manfred Klett of met andere antroposofen samenwerken. Tegen welk spiritueel gevaar moet de BD-landbouw worden verdedigd? Iedereen juicht het toe als Christenen en Islamieten met elkaar een dialoog aan gaan. Waarom zou de BD zijn licht niet opsteken bij andere spirituele richtingen, temeer als dat praktische toepassingen oplevert. Niemand heeft de waarheid in pacht. Gedachten en ideeën, die werkelijk goed zijn, wezenlijk zijn en waarheid bevatten, kunnen alleen maar groeien en meer inhoud krijgen door de uitwisseling met anderen. Dat is geen water bij de wijn doen, maar nog meer en nog lekkerder druiven leren verbouwen.

Een belangrijk doel binnen de antroposofie is het ontwikkelen van een 'levend denken'. Innerlijke beweeglijkheid en het zich kunnen inleven in de visie van een ander zijn daarvoor voorwaarden. In Duitsland hoor ik vaak, dat veel antroposofen zijn vastgeroest op hun stokpaardje. Men spreekt daar van 'versteening'. Ik weet niet of dat waar is. De keuze is in ieder geval duidelijk. Het gaat om 'versteening' of verlevendiging, ofwel om angst of vertrouwen.

Wat het in de toekomst wordt? Tja, dat soort dingen zijn moeilijk te pendelen. Bovendien is dan de lol er af en komt er geen discussie en die wil de redactie van dit blad zo graag. Toch heb ik wel een idee welke kant het op kan gaan. Daarom een tip: zet Ahriman en Lucifer aan de kant en doe meer met Michael. Die is helemaal van deze tijd en hij weet de dingen aardig in beweging te krijgen. Nee, niet zonder slag of stoot, want Michael houdt van daden en niet van praatjes. Hij is absoluut geen kletsmaaijor. Geef hem maar leven in de brouwerij met af en toe wat spiritueel wapengekletter. Klettert u mee? ■

Alja Ackermans

Voor de boeren die zich met preparaten willen verbinden is het mogelijk om preparaten begeleiding op het eigen bedrijf te krijgen. Het bedrijf wordt dan 3 tot 4 maal per jaar eventueel gedurende 3 jaar bezocht door één van de begeleiders, Alja Ackermans of Coen ter Berg. De BD-Vereniging heeft in het verleden het bewuster omgaan met de preparaten ondersteund door 50% van de kosten van deze begeleiding voor haar rekening te nemen.

Alja Ackermans studeerde klassieke homeopathie en was 6 jaar werkzaam op een BD-bedrijf. Naast de preparaten van Rudolf Steiner maakte ze ook 12 preparaten van Hugo Erbe. Al deze preparaten paste ze veelvuldig toe in de tuinbouw en bij het veredelen/regenereren van granen. Het is nu 6 jaar geleden dat ze begon met de preparaten begeleiding op bedrijven. Zij vertelt daarover.

"Toen ik 15 jaar geleden voor het eerst kennis maakte met preparaten werd ik innerlijk diep aangesproken. Ik wilde meteen roeren en er mee werken. Dat ben ik dus gewoon gaan doen. Het lopen met de rugspuit vond ik fysiek zwaar werk, maar ik vond het prachtig. Daarbij wilde ik meer inzicht verwerven en subtieler leren waarnemen. Ik heb toen een antroposofische scholingsweg gevolgd. De preparaten heb ik steeds ervaren als geneesmiddelen voor de aarde die eerst werkzaam zijn in

het etherische en later eventueel zichtbaar zijn in het stoffelijke. Zo dient een preparaat de levenskwaliteit van de aarde als organisme. Op deze wijze ligt het resultaat voor mij onder andere in de vrije wilsvaad van de mens ten dienste van de levenskracht van de aarde."

"Naast deze resultaten zijn er ook gewoon verbeteringen op het land te zien. Daarom ging ik voor en na het spuiten van de preparaten steeds waarnemen. Ik wilde leren zien wanneer een

gewas zijn harmonie dreigde te verliezen om op dat moment het juiste preparaat te kunnen geven, om het weer in evenwicht te brengen. Want daarmee kan je veel ziekten voorkomen. Dit was echt een zoektocht waarbij ik 's zomers bijna iedere week een preparaat spoot. De levenskrachten die hiermee in het gewas werden opgebouwd kwamen ten goede aan het bedrijf en de voedingskwaliteit voor de mensen die onze groenten kochten. Dat was natuurlijk mooi, maar ik had toch het gevoel dat ik steeds opnieuw moest beginnen bij iedere teelt. Ik wilde die levenskrachten behouden en door kunnen laten werken, door het zaad heen het gewas versterken. De planten die uit eigen zaad komen zijn gevoeliger voor de preparaten werking en beter aangepast aan de omgeving. Zo kwam ik op het veredelen/regenereren van granen. Later is vanuit deze ervaring mijn preparaten begeleiding bij bedrijven ontstaan."

"Wanneer ik op een bedrijf kom, probeer ik eerst een zo volledig mogelijk beeld van het bedrijf te krijgen door samen met de boer de feiten op een rij te zetten. Zo ontstaat er een beeld van de levensprocessen, waar deze eventueel verstoord zijn en welke preparaten passend zijn. Daarna gaan we samen naar de groeiwijze van de planten kijken. Door de aandacht te richten en elkaar te vertellen wat je ziet en ervaart, ontstaat er opnieuw een eigen verbinding met wat er leeft op het land. Ik plaats de waarnemingen vaak in de kaders van de 4 elementen: aarde, water, lucht/licht, vuur en de 4 groeifasen: wortel, blad, bloem, vrucht. Dit helpt om vanuit inzicht tot een preparaat te komen. Het gewas is in een overgangsfase, bijvoorbeeld van blad naar bloem, het gevoeligst voor een preparaat. In het voorjaar kan er bijvoorbeeld veel groei-kracht zijn. Hierbij kan het gewas heel weelderig worden, zelfs zo dat het zichzelf verliest in de bladfase. Terwijl de groei-kracht eigenlijk naar binnen of beneden (bijvoorbeeld bij aardappel of biet) zou moeten gaan.

Werkgroep 'Preparaten en de toekomst'

Op initiatief van Alja Ackermans en Coen ter Berg is dit najaar een werkgroep gestart om visie te ontwikkelen over het maken en toepassen van de preparaten. Om dicht bij de praktijk te blijven, bestaat de groep voor het merendeel uit BD-boeren en -boerinnen. Ideeën of opmerkingen uit het veld over preparaten en de toekomst zijn welkom. De visie die we ontwikkelen willen we in een later stadium voorleggen aan een bredere groep deskundigen op dit gebied. Tussentijds zullen we u in Dynamisch Perspectief op de hoogte houden over ons werk.
Alja Ackermans, tel. 0341-424055
Coen ter Berg, tel. 0527-292236

Dit is een soort omslagpunt dat je vaak rond St. Jan kunt zien. De aarde als organisme ademt dan het verst uit. Dit kun je als mens ook meebelevan. Je kunt dan kiezel spuiten aan het eind van de middag, bij een neerwaartse zonnebeweging. Dit geeft de gewassen de impuls om de krachten samen te pakken en mee naar binnen te nemen om zo tot een goed en stevig product met innerlijke kwaliteit te komen. Met middagkiezel kun je bijvoorbeeld ook de winterprei helpen zijn eigen krachten te bewaren in de winter. Ochtendkiezel kun je dan aan de winterprei geven als nieuwe groeiimpuls na de winter. Kiezel in de ochtend bij een opgaande zonnebeweging versterkt de oprichtings- en groei-kracht. Als er bijvoorbeeld in het voorjaar een groeistilstand is in de bladfase door veel regen en kou, dan is er een tekort aan lichtkracht en warmte. Dit kun je geven door ochtendkiezel en valeriaan. Eventueel ook equisetum om de

negatieve invloed van het water te beteugelen. Op bedrijven waar al enkele jaren preparaten gebruikt worden kan groeistilstand ook voortkomen uit een soort wijsheid van het gewas. Als er bijvoorbeeld een koude natte periode is, staat het gewas in zichzelf te rusten met behoud van eigen kracht. Als het dan goed weer wordt groeit het krachtig door. Door de preparaten te spuiten vanuit eigen inzichten en waarnemingen wordt het enthousiasme vaak groter. Het aantal keren spuiten per jaar varieert per bedrijf van 4 tot 10 maal. Bijna iedereen die 2 jaar zo met preparaten werkt, heeft concrete waarnemingen en resultaten gezien. Maar een BD-boer werkt het hele jaar aan de gezondheid van zijn bodem en gewassen, preparaten zijn daar een onderdeel van. Het blijft een vraag hoe het eruit gezien zou hebben als er geen preparaat gespoten zou zijn. Maar op alle bedrijven die 2 jaar zo werken vertellen de mensen mij de volgende resultaten:

- dat de algehele levenskracht sterker is geworden,
- de groeiwijze van de gewassen meer in evenwicht is (vaak minder luis, enzovoorts),
- gewassen zijn beter bestand tegen ongunstige weersomstandigheden,
- de houdbaarheid van veel producten is toegenomen,
- de smaak is verfijnder geworden."

"Helaas konden vorig jaar niet alle preparaten gemaakt worden door de BSE- en MKZ-crisis. Om die reden heb ik veel koeflattenpreparaat gemaakt. Omdat bij dit preparaat maar een klein beetje van alle compostpreparaten nodig is en hiervoor nog genoeg voorraad is, kunnen we tonnen vol koeflattenpreparaat maken en nog jaren doorgaan. Het bijzondere van dit preparaat is dat alle compostpreparaten van Rudolf Steiner hierin tesamen werken en we het ook als spuitpreparaat kunnen gebruiken. (Dus direct over het land en niet alleen in de compost).

????????

Foto: Anna de Weerd

Op alle bedrijven begin ik in het voorjaar altijd met een combinatie van koemest en koeflaten. Niet alleen voor de bodemvruchtbaarheid en wortelontwikkeling maar ook omdat het een basispreparaat is, want hierin zijn alle plantewerkingen vertegenwoordigd. Het kiezelpreparaat (zonnewerking) werkt ook beter wanneer het gehele land alle compostpreparaten (planeetwerkingen) heeft gehad in de vorm van dit spuitpreparaat. Het is dan één groot samenwerkend geheel."

Als u wilt deelnemen aan deze preparatenbegeleiding op uw bedrijf kunt u bellen naar Alja Ackermans 0341 424055. (e-mail: aljaackermans@planet.nl).

"Als mijn compost er zo uit ziet als mijn koemestpreparaat, dan ben ik een gelukkig mens"

Coen ter Berg (zelfstandig bedrijfsadviseur)

In het najaar worden ieder jaar de biologisch-dynamische preparaten in 7 regio's van Nederland en België gemaakt. Op deze bijeenkomsten komen gemiddeld 7 tot 10 bedrijven per regio. Al jaren worden gezamenlijk de preparaten gemaakt en ingegraven. Sinds er sprake is van BSE is het niet meer mogelijk om schedels te verkrijgen voor het eikenschorspreparaat. Vorig jaar zijn de regels

verder aangescherpt en is het ook niet mogelijk om runderdarmen, darmscheil en koeienhorens voor resp. kamille, paardebloem en koemest/kiezelpreparaat te verkrijgen. Eikenschorspreparaat kunnen we nog maken in oude schedels en koemest/kiezelpreparaat in oude horens maar hoe lang gaan deze schedels en horens nog mee?

Is dit een gelegenheid om iets volledig nieuws te ontwikkelen of springen we op de barricaden om onze oude waardevolle gebruiken veilig te stellen voor de toekomst?

Over deze vraag hebben we deze herfst op de regionale dagen gesproken, waarvan ik hier een impressie geef.

Urgent was wat wij deze herfst zouden doen opdat we komend voorjaar preparaten kunnen uitgraven en gebruiken.

Centrale vraag in deze gesprekken was: we leunen al 75 jaar op de inzichten van Steiner en hebben in deze jaren niet veel veranderd bij gebrek aan inzicht op hetzelfde niveau als Steiner. Wanneer we wat anders gaan doen, op welk inzicht is dat gebaseerd, wat doe je dan en hoe controleer je het vervolgens?

Pasklare antwoorden waren niet voorhanden maar wel veel gezichtspunten die getuigen van een sterke verbondenheid met BD-landbouw en de preparaten.

Enkele gezichtspunten en ideeën:

- Altijd al aversie gehad tegen het werken met de organen, ben blij dat het niet meer hoeft.
- Vegetarisch preparaat werkt net zo goed.
- Ze passen in het systeem en horen erbij.
- Tijd is stil blijven staan; nieuwe preparaten maken die nieuwkomers, consumenten en jonge mensen kunnen inspireren.
- Fantastisch, we kunnen het toch zelf oppakken.
- Preparatenplanten op het bedrijf aanplanten.
- Nieuwe preparaten alleen met dingen uit de omgeving.
- Crisis tussen mens en dier oppakken door juist andere omhullingen te zoeken.

- Rituele bundeling van krachten door menselijke aandacht en overgave. Hierdoor ontstaat verbinding en kan toegevoegd worden van wat er aan krachten verdwijnt.
- Michaelstijd meer benutten door gezamenlijk krachten van licht te verzamelen.
- Eigen inzicht versterken door studie.
- Actie ondernemen tegen BSE-regels.
- Waar is de nieuwe Steiner?
- Kwaliteit in de gewassen loopt terug, er moet wat gebeuren.
- Wanneer je niet meer leunt op Steiner kun je alleen maar op jezelf leunen.
- Herkennen van levenskrachten in je bedrijf en de reactie van deze krachten op je handelingen.
- Alleen energetisch werken is niet genoeg, iets stoffelijks is nodig.
- Ik wil kunnen meten hoe het werkt en wil dat ook communiceren.
- Ik vertrouw op de krachten en heb geen ijkpunt nodig.
- Iets dierlijks als omhulling: bijenwas, zijde, geboortevlies van een kalf.
- Meditatieve aandacht versterken.
- Preparaten zijn juist voor nu, het is een constante weg naar inzicht.
- Als Steiner in zijn landbouw cursus getuigt van inzicht in grotere verbanden, dan geef ik hem het krediet voor de onbegrijpelijke

passages over de preparaten. Ik ben dan niet geneigd tot iets nieuws maar wil blijven leunen op de inzichten van Steiner.

Zo divers en betrokken is de BD-beweging, daar kan alleen maar iets goeds uit voort komen. Afgelopen herfst zijn er diverse nieuwe initiatieven ontstaan om met nieuwe omhullingen of andere ingrediënten de preparaten te gaan maken.

Het vegetarische preparaat dat beschreven stond in Dynamisch Perspectief nr. 6 (november-decembernummer 2001) wordt dit jaar op verschillende plaatsen gemaakt. Op andere plaatsen komen telers bij elkaar om zich gezamenlijk te bezinnen op een nieuw preparaat waarbij de omhulling, de invloed van de planeten en de periode in de aarde een plek krijgen in het prepareren. Weer anderen begraven de bloemen in een aardewerk pot van een poreus soort aardewerk met een speciale vorm. Ik hoop dat er veel experimenten zullen slagen opdat we komend voorjaar de verschillende resultaten kunnen bekijken en beoordelen. In de toekomst kunnen uit deze experimenten goede dingen voortkomen en wellicht een nieuwe impuls om met de 'niet stoffelijke kant' van de bedrijfsvoering om te gaan. Nieuwe ideeën, experimenten en suggesties zijn welkom. Laat weten wat je doet. ■

Aanvulling op het artikel over het Brucepreparaat

Guurtje Kieft

De oplettende, ervaren preparatengebruikers hebben wellicht al geconstateerd dat er iets ontbrak in het artikel over het Brucepreparaat (Dynamisch Perspectief nr. 6, 2001). Het betreft de alinea over het toedienen van het valerianaansap als de hoop is geprepareerd.

Nadat de schachten zijn gevuld met fijngestampte, droge aarde en zijn afgesloten met een klontje compost, wordt het valerianaansap (tien druppels op een halve liter lauw water, enkele minuten geroerd) over de hoop gesprengeld. Dit gaat het beste met een zachte stoffer. Deze hoeveelheid is gebaseerd op 1m³ compost.

Deze wijze van toepassen is gelijk aan de methode van het oude bekende prepareren, dus aan het einde van de handelingen.

Preparaten bestellen

U kunt biologisch-dynamische preparaten bestellen bij de BD-Vereniging. Met ingang van 1 januari 2002 gelden voor leden (en niet leden) de volgende prijzen: (Alle prijzen zijn inclusief verzendkosten (binnen Nederland))

De BD-Vereniging heeft een beknopte folder over het gebruik van de preparaten (De Preparatenwijzer). Deze folder is gratis en zenden we u op aanvraag graag toe. Daarnaast heeft de BD-Vereniging een tweetal andere uitgaven over de preparaten:

Biologisch-dynamische spuitpreparaten in ontwikkeling

In dit boek wordt niet alleen beschreven welke plaats de preparaten in de totaalvisie van de biologisch-dynamische landbouw innemen, wat de belangrijke praktijkervaringen en onderzoeksresultaten zijn van de afgelopen 70 jaar, maar ook welke twijfels en vragen er zijn. Door Edith Lammerts van Bueren, Joke Beekman-de Jonge. € 11,35

De biologisch-dynamische preparaten
Ervaringen met het maken en bewaren van preparaten. Door Robin Engel. € 2,50

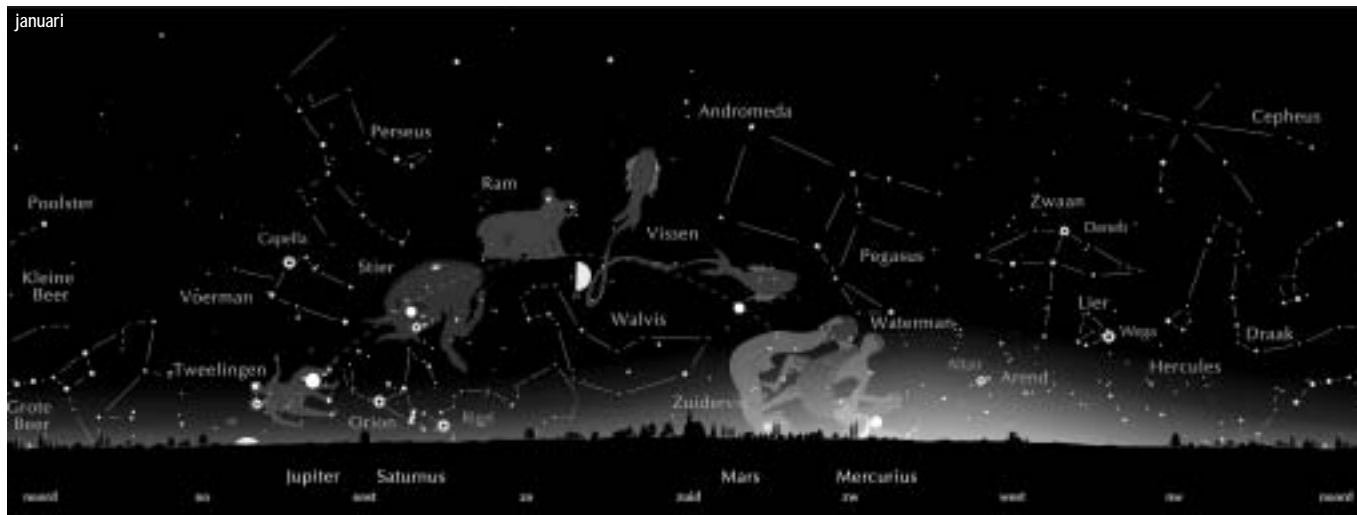
Bestellen:

Door overmaking van het bedrag op Postgiro 313786 of Triodos bank nr. 21 21 88 771 (voor België postrekening: 000-1638509-82) t.n.v. de BD-Vereniging onder vermelding van de gewenste preparaten of uitgaven. Uw bestelling wordt u dan zo snel mogelijk (ca. 2 weken, houdt u hiermee rekening in uw planning bij de preparaten!) toegestuurd.

Nr.	Soort preparaat	Prijs per portie
500	Koemestepreparaat	€ 6,-
501	Kiezelpreparaat	€ 3,-
502 – 507	Kompostpreparaten (set à 6 soorten)	€ 13,-
502 – 507	Kompostpreparaten per soort	€ 2,50

Let op: Voor licentiehouders en leden met een uitgebreid lidmaatschap gelden andere tarieven en voorwaarden voor de preparaten. Meer info hierover kunt u verkrijgen bij het secretariaat van de BD-Vereniging; tel 0343 531740.

januari

februari

De sterrenhemel in januari en februari

Liesbeth Bisterbosch

De glanzende planeet Jupiter staat in het dierenriembeeld de Tweelingen. In januari bevinden ze zich na zonsopgang waar de hemel het eerst donker wordt, tegenover de zon (zie de kaart). In de loop van de avond stijgen ze; te middernacht staan ze zo hoog in het zuiden

als de zon in juni op het midden van de dag. Pas 's ochtends vroeg verlaten Jupiter en de Tweelingen de hemel, daar waar de zon in juni ondergaat.

De Tweelingen doorloopt elk etmaal zo'n grote, hoge hemelboog als de zon op de lichtste

dagen van het jaar. Voor de planeet Jupiter is het een bijzonder jaar, nu hij 's nachts zo hoog staat en zo lang te zien is. De komende zes jaren zal hij kortere hemelbogen doorlopen en in het zuiden steeds lager staan.

De Tweelingen en Jupiter komen van week tot week een half uur vroeger op. In februari zullen ze in de avondschemering aanzienlijk hoger aan de hemel zichtbaar worden.

De hocus-pocus landbouw van de antroposofie

Dat vindt Wybren Verstege (docent milieugeschiedenis aan de VU te Amsterdam). In een pagina groot artikel in Trouw van zaterdag 8 september reageert hij op een eerder artikel eveneens in Trouw (de Verdieping) van 28 juli. Daarin vertelt Roel van Duijn over zijn bezoek aan Loverendale en zijn eerste kennismaking met dat bedrijf 33 jaar geleden. Daar hoorde hij indertijd van Matthias Guépin voor het eerst over het bestaan van kabouters. Voor Roel van Duijn betekende dat een keerpunt in zijn leven. Hij kwam toen zoals hij schreef "tot het besef dat de mensen de mentaliteit van deze kleine wezens nodig hebben om de natuur te hulp te schieten. Dat zou de basis van een nieuwe levenswijze voor de stadsbewoner moeten worden".

Zo ontstond in de zestiger jaren de kabouterpartij. "Hoe is het mogelijk dat Roel van Duijn, voorman van de milieubeweging in Nederland, wegloopt met de onwetenschappelijke onzin van de antroposofisch georiënteerde biologisch-dynamische landbouw", vraagt Wybren Verstege zich vervolgens af op 8 september in Trouw. Voorts karakteriseert hij Steiner als doemdenker, beschrijft de BD-landbouw als niet van deze tijd, inefficiënt, als ideologische prietpraat over harmonie in de natuur, kosmische krachten en mistige ideeën over preparaten en magnetische krachten, enzovoort.

Jan Diek van Mansvelt en Jos Pelgröm klommen beiden in de pen. Slechts een gedeelte van het weerwoord van Jos Pelgröm werd door Trouw geaccepteerd. Dynamisch Perspectief plaatst beide reacties en verzocht Wybren Verstege daarop te reageren, zie zijn repliek.

Jan Diek en Jos besluiten de discussie.

Reactie 1 op Wybren Verstege Verstand van je gevoel krijgen

Jan Diek van Mansvelt

In Trouw van Zaterdag 8 September profileert Wybren Verstege zijn weerzin tegen de biologisch-dynamische benadering van de landbouw. Eko is wat hem betreft mooi genoeg en meer in overeenstemming met zijn visie op wetenschap. Duidelijk en verder niets aan de hand. Reden om toch te reageren is dat Verstege in zijn enthousiasme een paar zaken over het hoofd ziet:

- De beweging van de maan rond de aarde, tegen de achtergrond van de dierenriem heeft vele, meest cyclische, effecten op levende organismen. Endres en Schad noemen er in hun standaardwerk Biologie des Mondes (Hirzel 1997) ca 10.000. In het landbouwkundig promotieonderzoek van Hartmut Spiess (1990, 1993, 1994) wordt uitvoerig op zaaitijdefecten ingegaan. De suggestie dat sapstromen in planten niet door de maanbeweging beïnvloed zouden worden is dus onhoudbaar. Welke boer daar wel en niet rekening mee houdt en wat hij of zij vervolgens aan effecten merkt, is een volgende vraag die aan de boeren zelf te stellen is. Praktijkonderzoek naar die effecten kan daar vervolgens nader uitsluitel over geven. Als dat dhr. Verstege interesseert en hij daaraan zou willen (mee)trekken is hij hartelijk welkom.

- De bodembioogie is de laatste jaren in opkomst, met een eigen leerstoel in Wageningen. Waar bodemchemici vroeger niet begrepen wat er met bodemleven bedoeld kon zijn, is dat met de opkomst van de bodembioogie en bodemecologie duidelijk geworden. Ook over het belang van actieve ('levende') wortelsystemen is meer bekend dan een halve eeuw geleden.

Door zelf actief 'zuren' uit te scheiden kunnen ze de nodige nutriënten 'naar behoefte' uit de bodem opnemen. De overbodig geworden wortelstelsels geven weer voeding aan de bodemdieren (klein en zeer klein), die de bodem luchtig houden, het sponskarakter ervan vergroten (water vast houden) en de uitspoeling verminderen. De minerale stikstofbemesting stimuleert de plant niet in zijn wortelvorming en draagt daardoor niet echt aan de bodemopbouw bij; veelal integendeel. De wetenschap van begin 1900 had daar nog maar weinig oog voor; die van na WOII al helemaal niet. Zo zie je maar weer hoe tijdsgebonden wetenschap is.

- Wat de verwijzing naar wel (BD) of niet (EKO) ideologie betreft, is in academische kringen (in principe) al lang het standpunt bekend dat wetenschap zonder ideologie niet bestaat. Alleen, je merkt het meestal pas als iemand iets anders denkt of vindt dan jij en je collega's gewend zijn te denken en vinden (Thomas Kuhn en wat daar allemaal op volgde). Het geloof in de genen, in de moleculen, de eiwitten, de prionen: alles heeft zo z'n eigen mix aan rationele en irrationele argumenten. Dat blijkt al gauw als je bijvoorbeeld kijkt wat we tien jaar geleden als wetenschappelijke opvattingen huldigden. En als je Van der Ploegs boek over 'de virtuele boer' leest, weet je ook weer hoe het met de ideologie van de gangbare landbouw gesteld is. 'Wageningen' heeft er dus weet van.

- Onbekendheid met begrippen als biofotonen en P-waarden zegt meer over de schrijver dan over het wetenschappelijke karakter van de betreffende onderzoeksmethoden. Dat zelfde geldt voor het kristallisatieonderzoek. Als de schrijver te kennen geeft dat hij er in geïnteresseerd is, zal hij zonder meer uitgenodigd worden om zich persoonlijk op de hoogte te komen stellen. De door hem geraadpleegde landbouwdeskundige kan hij dan graag mee nemen.

- Wie zich even realiseert hoeveel enthousiaste vernieuwingsbewegingen door Steiner geïnspireerd zijn, kan moeilijk volhouden dat het daar 'voor alles' een doemdenker betreft.

En dat er in onze tegenwoordige samenleving steeds meer belangstelling groeit voor de immateriële/kwalitatieve dimensies van ons bestaan heeft Steiner toch wel aardig voorzien. Dat die belangstelling nog vooral op empirie stoelt, op de ervaringen van gericht geschoolde mensen, is inherent aan het vernieuwende karakter van die ervaringen. Adequate wetenschappelijke theorievorming en bewijsvoering laten nog op zich wachten. Als de schrijver daar aan wil bijdragen ... zie eerder.

- Wat de antroposofie betreft: als werkelijkheidsbenadering van waaruit de BD is ontstaan, is de meest sprekende definitie wat mij betreft: "Je ervan bewust zijn dat je een bewust wezen bent". Dat houdt in dat je je regelmatig afvraagt hoe je de wereld om je heen ziet, waarom je dat zo doet en of er reden is er ook nog eens anders naar te kijken. Voor je gevoelens, je oordelen en waardepatronen geldt dat ook: wat vind ik hier of daar zo mooi of zo erg aan en waarom dat. En datzelfde dan ook nog een keer voor je acties en het nalaten van acties.

- Door zich even te verdiepen in de agrarische sociologie zou de schrijver ontdekken dat het idee (ideologie?) dat boeren primair voor het geld werken zeker geen algemene geldigheid heeft. Een redelijk inkomen is natuurlijk wel een voorwaarde om te kunnen boeren. Maar veel geld verdienen kan je beter elders proberen dan in de landbouw.

- Tenslotte de Landbouwcursus waardoor de BD-landbouw zich laat inspireren. Die bevat in principe geen voorschriften, maar uitsluitend tips. Tips om de bodem, de gewassen, het vee, de voeding, enzovoorts nu eens van een andere kant te benaderen dan men toen gewoon was. Bodembioologie, het belang van vezelvoeding voor de herkauwers, bioritmen en ecologische interacties worden daar aangetipt lang voor ze door de wetenschap nader onderzocht en allengs erkend worden. Hoe meer de boer(in) zicht krijgt op en gevoel krijgt voor samenhangen tussen de verschillende elementen en compartimenten van zijn bedrijf in de nabije en verdere omgeving, hoe meer hij in die Land-

bouwcursus kan herkennen. Hoe ouderwets het taalgebruik daarvan ook is voor mensen van nu. Je zou kunnen zeggen dat de BD-boeren vaker het gevoel kunnen hebben 'met de genade mee' te kunnen werken, doordat ze meer 'verstand van hun gevoel' hebben ontwikkeld. En met name dit 'verstand van je gevoel krijgen', dat is wat aan de tijd is, wat mensen boeit en waaruit wellicht nog veel nieuws groeit.

Reactie 2 op Wybren Verstegen

Demeter, 100% BD

Jos Pelgröm

In Trouw van 8 september uit Wybren Verstegen zijn weerzin tegen de biologisch-dynamische landbouw. EKO is wat hem betreft mooi genoeg en wellicht meer in overeenstemming met zijn visie op wetenschap. Zodra de redactie van Trouw mij de ruimte gunt, kan een uitgebreid weerwoord volgen op de veronderstellingen van Verstegen, nu beperk ik mij tot het meest nijpende.

Verstegen stelt: "Het keurmerk Demeter is dan ook, in tegenstelling tot het EKO-keurmerk geen waarborg voor kwaliteit, maar voor ideologische zuiverheid in de leer, een leer die ver af staat van de werkelijkheid."

Als antwoord hierop wil ik melden dat alle Demeterproducten ook EKO-gecertificeerd zijn, met andere woorden ze voldoen minimaal aan de EU-richtlijnen die gelden voor biologische productie. Demeter gaat op diverse onderdelen verder dan EKO. Demeter loopt voorop in de biologische normering van bemesting, veevoeding, dier-eigenheid en dierhuisvesting. Ook in de verwerking van Demeterlandbouw-

producten hanteert Demeter de scherpste normen. Als zodanig staat Demeter voor topkwaliteit.

In Nederland wordt de controle op de Demeternormen uitgevoerd door Skal, dezelfde organisatie die de naleving van de EKO-normen controleert. Op basis van deze controle en op basis van door het bedrijf aangeleverde informatie besluit een onafhankelijke certificeringscommissie of een BD-bedrijf het Demetercertificaat verkrijgt.

Wanneer Verstegen nu beweert dat Demeter geen waarborg biedt dan toont hij enkel zijn emotionele weerzin en verlaat hij zich niet op de harde feiten ("Als je het niet gelooft, zie je niets.")

Om Demeter sterker naar voren te brengen hebben we vorig jaar de campagne: Demeter. 100% Biologisch. 100% Dynamisch gestart (zie ook www.demeter-bd.nl).

Campagneronde no.1 had als slogan: Alleen een kip die haar snavel houdt, kan een Demeter-ei leggen. Ik bedoel maar.

Reactie 3 van Wybren Verstegen

Repliek

Wybren Verstegen
(docent milieugeschiedenis Vrije Universiteit)

Jan Diek van Mansvelt zet zijn argumentatie in met: "De beweging van de maan rond de aarde, *tegen de achtergrond van de dierenriem* (mijn cursivering), heeft vele, meest cyclische, effecten op levende organismen". Een verwijzing naar het ritme van de kosmos mag niet

ontbreken en dus wordt de invloed van de maan aan de dierenriem gekoppeld. Het is de biodynamiek ten voeten uit. Het zijn dit soort quasi-verbanden die resulteren in de "wetenschappelijke non-terminologie" die zo eigen is aan het denken van Steiner en zijn volgelingen. Het biodynamische denken gebruikt wetenschappelijke begrippen zoals bijvoorbeeld zwaartekracht (in het geval van de maan), magnetisme, kristallisatie en P-waarden. Die worden vervolgens tamelijk willekeurig gekoppeld aan de onbewijsbare invloed van sterren, de, op z'n zachtst gezegd, omstreden ideeën rond "biofotonen" van Fritz Albert Popp (1) en mystificerende begrippen zoals de "levenskrachtenstructuur van een product".

Na het subtiel inweven van de astrologie in zijn betoog, stelt Van Mansvelt even verderop: "De minerale stikstofbemesting stimuleert de plant niet in zijn wortelvorming en draagt daardoor niet echt aan de bodemopbouw bij, veelal integendeel". Los van de vraag of dat geen biodynamische wishfull thinking is, en los van het feit dat ook gewone mest nadelen heeft - het is bijvoorbeeld een bewezen bron van infecties - geldt dat zowel de biologische als de biologisch-dynamische landbouw het gebruik van kunstmest afwijzen. De biologisch-dynamische landbouw voegt dus niets toe aan de biologische.

Zelfs uit de in de folder van Dúnamis beschreven pseudo-wetenschappelijke "kristallisatietechniek" of "stijgbeeldmethode", blijkt geen verschil tussen die twee. Dúnamis constateert een verschil in structuur tussen enerzijds gewone landbouwproducten en anderzijds biologische en biodynamische, en niet een verschil tussen de beide laatste. Volgens Dúnamis is er dus wat betreft "levenskrachtenstructuur" (voor wie daar waarde aan hecht) geen verschil tussen biologische en biodynamische landbouw. Het ondersteunt de stelling dat biodynamische landbouw niets extra biedt. Demeter heeft daarom, en dit als reactie op Jos Pelgröm, hoe ecologisch verantwoord zij ook

is, alleen ideologische meerwaarde, geen praktische. Het staat boeren uiteraard vrij volgens Demeternormen te werken, maar de boer die het om milieu- en diervriendelijke landbouw gaat, zit dan zichzelf onnodig in de weg.

Terecht merkt Van Mansvelt op dat in alle wetenschap ideologie een rol speelt. Maar Kuhn pleitte nergens voor een vrijblijvend relativisme dat ieder ideeënstelsel aanvaardbaar acht. Daarover staan behartigenswaardige zaken in het boek van A. Sokal, en J. Bricmont, *Intellectual Impostures. Postmodern philosophers' abuse of science*, Profile Books, 1998. Van Mansvelt zou Kuhn beter kunnen gebruiken om de antroposofie te wijzen op haar ideologische motieven. Wie daarover meer wil weten kan terecht bij S.W. Verstegen, "Ideologie als bestrijdingsmiddel", bijlage II en Appendix III bij J. Hanekamp, *De Aardappelverwerkende Keten: Een Geïntegreerde Proces- en Risico Karakterisering van Milieu- en Volksgezondheidsthema's. Van Productierisico's naar een Duurzame 'Risk Superior' Benadering*, Heidelberg Appeal Nederland 2001 (ter perse). Roel van Duijn wees er in Trouw nog op dat de biologisch-dynamische landbouw in de jaren zestig en zeventig voorop liep in de alternatieve landbouw. Maar als ik mijzelf mag citeren: "Steiners' methode is niet populair geworden omdat zij antroposofisch, maar omdat zij milieuvriendelijk was". *Du moment* dat de biologische landbouw op eigen benen staat, kan Steiner met zijn pathetische uitspraak dat "Am Pflanzenwachstum der ganze Himmel mit seinen Sternen beteiligt ist", beter worden afgevoerd. Hij appelleert weliswaar aan de wens om in harmonie met de kosmos te leven, wèg van de materialistische maatschappij en de "mechanische" wetenschap, maar zijn uitspraak is een lege huls. Van Duijn was in Trouw ook van mening dat de biologisch-dynamische landbouw weliswaar subjectief is (hetgeen me een understatement lijkt), maar, in tegenstelling tot de macrobiotiek, niet schadelijk. Zolang de biologisch-dy-

namische landbouw in maatschappelijke en wetenschappelijke zin marginaal is en blijft, kan ik die stelling wel onderschrijven. Maar wat er kan gebeuren als zo'n pseudo-wetenschappelijke stroming het voor het zeggen krijgt, bleek in de Sovjet-Unie. Daar werd de landbouw beheerst door de aanhangers van de "boeren-wetenschapper" Trofim Lysenko. Lysenko was er, net als Steiner, van overtuigd dat de moderne wetenschap het bij het verkeerde einde had en ontwikkelde op basis van schimmige theorieën en dubieuze experimenten een "eigen" Sovjet-landbouwwetenschap. Lysenko hoopte de oogstopbrengsten in de achterlijke Russische landbouw op een hoger niveau te brengen en, net als Steiner, degeneratie te voorkomen. Lysenko werd in de Sovjet-Unie aanvankelijk gezien als een onschuldige zonderling. Dat veranderde toen hij van Stalin en de communistische partij het groene licht kreeg. Het resultaat was er naar: binnen enkele decennia liep de agrarische wetenschap in de Sovjet-Unie hopeloos achterop zonder dat Lysenko de landbouw één stap vooruit hielp. Eén van de beweegredenen van Breznev c.s. om Chroetsjov af te zetten in de jaren zestig, was dat men af wilde van de fnuikende invloed van deze "onschuldige zonderling" die naar de elastische maatstaven van Van Mansvelt ongetwijfeld "wetenschappelijk" dacht (zie V.N. Soyfer, *Lysenko and the tragedy of Soviet Science, 1994*, Rutgers University Press).

Om herhaling te voorkomen moet de milieubeweging, en trouwens ook de Rabo-bank, bij het antroposofische denken uit de buurt blijven: wie met pek omgaat ... . Voor de goede orde: er bestaat géén wetenschappelijk erkende literatuur die de ideeën van Steiner omtrent "dode" en "levende" stikstof, preparaten of magnetische invloeden van planeten en sterren kan bevestigen, punt. Wie na lezing van het betoog van Van Mansvelt denkt dat de wetenschap zich beweegt in de richting van Steiners' gedachtegoed, heeft zich op het verkeerde been laten zetten. In het vorig jaar ver-

schenen wetenschappelijke overzichtswerk over landbouw en voeding in de 20e eeuw, wordt terecht aandacht besteed aan de wetenschappelijke ontwikkelingen in de biologische landbouw. De laatste komt slechts terloops ter sprake als maatschappijkritische stroming (J.W. Schot e.a. eds., *Techniek in Nederland in de twintigste eeuw, deel III, Landbouw en voeding*, Walburg Pers 2000, p. 218-221, p. 309). Er is daarom geen aanleiding om in te gaan op de uitnodiging van Van Mansvelt om eens langs te komen. Ik ga ook niet naar de kermis om me de hand te laten lezen.

Tot slot: Steiner "voor alles een doemdenker" noemen is wellicht overdreven, maar Steiner schermde wel met ondergangspredicties om zijn publiek te imponeren. Hij meende dat alle gewassen aan het degenereren waren en dacht bijvoorbeeld dat de bladrolziekte bij aardappels te wijten was aan degeneratie. In het Interbellum bleek echter dat het om een virusziekte ging. Met de afgang van zijn degeneratietheorie was de maatschappelijke relevantie onder Steiners' denken weggevallen. Biologisch-dynamische landbouw is ook daarom, behalve pseudo-wetenschappelijk, vooral overbodig. Als we milieuvriendelijke landbouw willen, kunnen we met het Eko-keurmerk volstaan.

1 Een aardige inleiding op de omstrede ideeën rond biofotonen geeft het populair-wetenschappelijke boek van M. Hulspas en J.W. Nienhuys, *Tussen waanzin en wetenschap. Een encyclopedie der pseudo-wetenschappen*, De Geus 1998, p. 326-27 en de aldaar genoemde referenties.

Reactie 4 op Wybren Verstegen

"BD-landbouw biedt niets extra"

Jos Pelgröm

Althans, zo denkt Wybren Verstegen er over. Hij trekt die conclusie uit het ontbreken van een verschil tussen EKO- en BD-producten, zoals het onderzoek aantoonde, vermeld in de "folder van Dúnamis". Ik wil slechts een korte reactie geven, er moet immers ook gewerkt worden.

Vooraf, ik weet niet goed wat ik moet met een harde wetenschapper die ten strijde trekt tegen "quasi-verbanden" en "wetenschappelijke non-terminologie" en die vervolgens zelf "pseudo-wetenschappelijk" onderzoek gebruikt om aan te tonen dat er geen verschil is tussen EKO- en Demeterproducten.

In mijn eerste reactie, zoals die is geplaatst in Trouw, gaf ik aan dat er wel degelijk verschillen zijn tussen productienormen van EKO en Demeter. ("Demeter loopt voorop in de normering van bemesting, veevoer, dier-eigenheid en dierhuisvesting"). Met andere woorden de bodem, de planten en de bees-ten kennen inmiddels het verschil. Menig Demeterconsument onderkent dit, dan wel proeft dit ! Bovenal, laat Demeterproducten vooral via de smaak tot hun recht komen. Dat is pas echt proefondervindelijk.

Naar Wybren Verstegen: ik vind het geweldig dat hij al een overtuigde fan is van EKO-producten. En zijn opwinding over pseudo-wetenschappelijkheid, daar kan de BD-landbouw haar voordeel mee doen, dat houdt ons goed bij de les.

Wetenschappelijk gesproken is het voor de BD-landbouw de uitdaging om Wybren Verste- gen dubbelblind voor Demeter te laten kiezen. Gewoon omdat Demeterproducten het lekker- ste zijn !

Reactie 5 op Wybren Verstegen

Tot slot

Jan Diek van Mansvelt

Wybren Verstegen laat het er niet bij zitten. Als een waardig lid van het Heidelberger Ap- peal, weert hij zich tegen alles wat het ver- stand van hem en de zijnen te boven gaat. En alles wat verder gaat is voor hem dan ge- lijk aan pseudo-wetenschap, mystificatie zo niet oplichterij. Het is duidelijk dat die op- stelling hem aanzienlijke zekerheid geeft. Hij weet gewoon precies hoe de wereld in elkaar steekt en ieder die het anders ziet is niet goed snik. Erg veel motivatie om de andere opvattingen te begrijpen spreekt trouwens niet uit zijn reactie: hij vergelijkt zo'n ge- sprek met het zich op de kermis de hand te laten lezen. Nu, daar is hij dan kennelijk vaak geweest, om zo uit ervaring te spreken. Maar ter zake.

Er is uitvoerige literatuur over cyclische pro- cessen in de natuur, waarvan een aanzienlijk aantal parallel loopt met cyclische processen in ons zonnestelsel (zie ook: Geo-cosmic rela- tions; the earth and its macro-environment, Wagenigen, 1989). Door met geen woord op de door mij genoemde literatuur in te gaan diskwalificeert Verstegen zich voor verdere wetenschappelijke discussie. Hetzelfde geldt Verstegen's behandeling van mijn argumenten over plantenvoeding. Hij en

zijn zegslieden hebben er nog nooit van ge- hoord dus bestaat het niet. Klaar uit. Dat schiet op. En wat zijn paradigma kennis betreft: ook zon- der Kuhn en de door Verstegen genoemde au- teurs te lezen is wel duidelijk dat hij, Verste- gen, alles behalve neutraal c.q. ideologievrij argumenteert. Het is duidelijk, ieder die het anders ziet dan hij en de zijnen is niet goed snik. Punt uit. Over ideologie gesproken: lees maar hoe Verstegen Lysenko er bij weet te ha- len. Met de haren erbij gesleept is nog zacht gezegd. O ja, en dan gaan we ook nog even bij de Rabo langs. Die moet zich ook wel volgens Verstegen c.s. blijven gedragen anders zullen ze er nog wat van horen.

De BD-beweging zoals ik die ken is vooral ge- richt op het nader onderzoeken van alle moge- lijke manieren (werkwijzen, onderzoeksmetho- den, benaderingen) die het inzicht in de groei en ontwikkeling van gewas en vee, van bodem en bedrijf, niet alleen kwantitatief maar ook kwalitatief kan vergroten en verdiepen. Zij is daarbij grensverleggend in denken en doen. En uiteraard kan de inspiratie die boeren en an- dere onderzoekers door middel van Steiner's literatuur opdoen daarbij ook verwarrend zijn. Maar erg veel verschil met de inspiratie die boeren en andere onderzoekers uit de 'gang- bare' wetenschap krijgen is er niet; hoogstens gradueel. Ideologische kruisvaarders die te vuur en te zwaard alles wat hun vies en vuns voorkomt bestrijden komen in alle groepeerin- gen voor.

En wat het meetbare verschil tussen EKO-nor- men en BD-normen zijn, de meetbare verschil- len op het productieniveau kan Verstegen des- gewenst bij het BD-bureau of bij het Platform Biologica opvragen. En wat de kwaliteitsver- schillen van de BD-producten ten opzichte van die van de EKO betreft: net als bij goede wij- nen onderling: daar is het laatste woord nog niet over gezegd. Als je, in Verstegens voet- spoor zegt, het kan er niet zijn dus het is er ook niet, dan zul je vermoedelijk minder ver-

schillen vinden dan wanneer je er in geïnteres- seerd bent, zicht op mogelijke verschillen te krijgen. En vrijwel alle van de nu door Verste- gen en zijn Heidelbergers aanvaardde metho- den om verschillen vast te stellen, kennen in hun voorgeschiedenis een tijd waarin ze met alle mogelijke vormen van achterdocht zijn be- jegend. Zij werden grondig gewantrouwd door hen die zich door de opkomst van nieuwe in- zichten in hun zelfbeeld en hun wereldbeeld bedreigd voelden. Steeds zijn het weer grotere en kleinere paradigma omslagen die aangeven dat we ons als mensen blijven ontwikkelen. In die zin, als bewaker van het oude vertrouwde wereldbeeld, is Verstegens bijdrage wel weer mooi. Maar omdat, zoals Einstein al zei, proble- men niet echt kunnen worden opgelost bin- nen het paradigma of wereldbeeld waaruit ze ontstaan zijn, is het maatschappelijk gespro- ken toch wel handig dat er steeds ook weer mensen zijn die over de rand willen kijken, hun nek uitsteken, de grenzen verleggen. De tijd zal leren wat er maatschappelijk waarde- vol was aan de BD van deze nieuwe eeuw. In de vorige eeuw is biologisch-dynamisch zon- der meer de voorloper van de EKO geweest. ■

Dynamische ontwikkelingen in een moestuin

Guurtje Kieft

De nieuwe volkstuinder

Als er in het algemeen gesproken wordt over de biologisch-dynamische land- en tuinbouw zal menigene daarbij onmiddellijk associaties hebben met boerenbedrijven, akkerbouw, groenten- en fruitteelt. Volkstuincomplexen worden (nog) niet in deze beeldvorming geplaatst.

Het begrip volkstuinder heeft nog steeds een ietwat stoffig imago. Langzaam aan, in het voortschrijden van de tijd, verdwijnt echter de oude generatie volkstuinders.

De nieuwe tijdgeest brengt een nieuwe lichtung in beeld. Jonger, zich bewust van goede voeding en voor wie zinvolle vrijetijdsbesteding even belangrijk is als de hoogte van het salaris. Grond is er genoeg, de leegloop op de tuincomplexen heeft vele lege akkertjes achtergelaten, wachtend op een nieuwe pachter. Opvallend hierbij is de verschuiving van de oorspronkelijk, voornamelijk mannelijke, bezetting naar de vrouwelijke.

De bezetting op het BD-gedeelte van ons complex bestaat uit achttien vrouwen en vijf mannen. De gevolgen van deze ontwikkeling zijn duidelijk zichtbaar. Geen strakke rijen aardappelen en groenten meer. Andere vormen, zoals centrische cirkels, stervormen, golvende lijnen, gekleurd door de tinten van de aanwezige bloemen en kruiden tussen de groenten, geven aan dat hier beweeglijk wordt getuinderd.

De moestuin als ontwikkelingsweg

De tuin is een plek waar ik mijn persoonlijke ontwikkeling ga, negen maanden per jaar voortdurend in verbinding met de aarde, haar levende processen en de kosmische invloeden. Van hieruit mag ik de inzichten en kennis, verkregen uit ervaring, doorgeven aan een ieder die bereid is in dit bewustzijnsproces mee te groeien. De vraag van de redactie is overigens wel een rubriek voor de moestuinder te schrijven, vandaar de titel.

Voorlopig zullen het zes afleveringen zijn, de inhoud gebaseerd op het ritmische verloop van het tuinseizoen.

Nu is het echter niet zo dat ik zal schrijven over de basiskennis van het moestuin tuinieren. Bijvoorbeeld wanneer je tuinbonen in een kas kunt voorzaaien of wanneer de bietjes gedund moeten worden. Over deze zaken zijn reeds boekenplanken vol geschreven. Eenvoudige handleidingen voor het biologisch(-dynamisch) tuinieren zijn nog steeds verkrijgbaar. In de boekhandel (b.v. Architectura Natura - Leliegracht 22, Amsterdam), op de ramsj, boekenmarkten, etc. Belangrijker vind ik de huidige ontwikkelingen op dynamisch gebied, het zoeken naar nieuwe wegen voor geesteswetenschappelijk onderzoek. In de jaren zeventig heb ik alle boeken over Findhorn (een eind jaren zestig ontwikkelde bijzondere (moes)tuin in Engeland, thans een spiritueel

centrum, red.) gelezen. Ik voelde toen al dat het klopte, dat je contact met de elementenwezens kunt hebben. Toch duurde het nog ruim vijftig jaar eer ik zover was. Dit ter geruststelling voor diegenen die grote twijfels hebben over 'de energetische weg'.

Je kunt deze weg niet bewandelen als je niet door vele levenservaringen bent gepokt en gemazeld om het zo maar uit te drukken.

Het is zeer intensief werken, je moet over een flinke dosis energie beschikken, helder en beeldend kunnen denken, waarnemingsvermogen hebben ontwikkeld, een zekere gevoeligheidsgraad hebben bereikt en kennis op het gebied van je vak, in mijn geval, het tuingebeuren. Slechts dan kunnen de energetische ervaringen een waardevolle aanvulling zijn. Voor mijzelf is het een enorme verrijking van mijn belevingswereld en een creatief proces voor de ontwikkeling van mijn vormkracht.

De winterrust

In de herfst, als alle werkzaamheden gericht zijn op het afronden van het tuinseizoen, ontstaat reeds het verlangen naar de winter. Naar de afzondering en de stilte die nodig zijn om alle indrukken en ervaringen te kunnen verteren, zoals een beer in zijn winterhol.

Voor het zover is gaat alle aandacht nog naar de huidverzorging van Moeder Aarde.

Geen plekje blijft onbedekt, een blote aarde is een ramp voor het bodemleven en de micro-organismen die in de bodem nieuwe voeding opbouwen voor de teelt in het volgende seizoen. De winterjas van de Zonnetuin bestaat uit afstervend loof en stengels van de wilde planten die langs de randen en de hoeken groeien. De groentebedden zijn voorzien van de juiste hoeveelheid compost en daarna op verzoek van de tuin afgedekt met diverse materialen. Onder andere zijn dat: storrijke paardenmest, gehakseld riet, vers gehakseld elzenblad, gevallen blad van de Acer, fijn gemaaid gras (zonder zaad!) van de laatste maaibeurt en grof zeefsel van de compost. Het is een absolute schoonheid zoals ze daar ligt te pronken

in haar nieuwe lapjesjas. Je ziet en voelt dat ze er erg gelukkig mee is!

In het najaarsnummer van deze jaargang zal ik uitgebreid terugkomen op de onderwerpen 'winterklaar maken' en 'de behoeften van de bodem en gewassen'.

Mijn 'onderzoek' daarnaar is nog niet afgerond. De verschillende gewassen hebben een heel specifieke voorkeur voor een bepaalde bedekking. Er moet een verband zijn tussen de aard van het materiaal en het vrijkomen daaruit van voedingsstoffen.

Bodembewerking en de winter

Vanaf half december geniet ook de aarde van de winterrust. Tot 2 februari - Maria Lichtmis, het ontwaken van het leven in de bodem en de planten - werken de kosmische krachten het sterkst in. In deze periode, waarin de aarde en de sterrenwereld elkaar doordringen, mogen we de aarde niet beroeren.

Indien het niet gelukt is om voor de winter de tuin op orde te krijgen kan dat nog na 2 februari, als de weersomstandigheden en de vochtigheidsgraad van de bodem dat toelaten. Vooral op kleigrond kan dit wel eens een probleem zijn. Afwachten en handelen op het juiste moment is de belangrijkste regel voor het tuinieren op klei en zavel. Zandgrond is goed te bewerken en het is zelfs aan te bevelen de compostgift hier na de winter in te werken, zeker als er nog weinig humus is opgebouwd. Door de losse kiezelstructuur gaan veel voedingsstoffen in de winter verloren door uitspoeling. Kleigrond heeft een langere tijd nodig om de compost op te nemen, dus is het beter deze voor de winter toe te dienen.

Groenbemesting werkt op de verbetering van de structuur, met name op klei en zavel. Een enorme massa organisch materiaal komt dan ter beschikking voor het bodemleven dat er vervolgens humus uit op kan bouwen. Dit is van groot belang voor de waterhuishouding op zwaardere gronden. Een goede bodem opbouw kost tijd. Die tijd is nodig voor dit belangrijke werk!

Aandacht voor de compostbereiding is hierbij een zeer belangrijke voorwaarde. Vervolgens gaat men werken met groenbemesters en als de structuur met de jaren beter is geworden kan met bedekkingsmaterialen worden gewerkt.

Dit proces van opbouwen verloopt sneller op de zandgrond dan op klei of zavel. Lichte gronden hebben drie tot vier jaar nodig, mits alle handelingen juist worden uitgevoerd. Op kleigrond daarentegen duurt het zes tot zeven jaar voor er goed resultaat is.

Lichtkracht en kiezel

Aan het einde van een natte winter kunnen de maankrachten (het waterelement) zo sterk gaan overheersen dat het nodig is een kiezelbespuiting te geven. De licht - warmte processen die worden aangestuurd door de kracht van de kiezel helpen het verstoorde evenwicht in de bodem te herstellen.

Er zijn twee kiezelpreparaten; het hoornkiezelpreparaat 501 en het heermoespreparaat 508. De kwartskiezels die in de koehorens wordt gebruikt is gevormd in het mineralenrijk, de aarde. De heermoeskiezel (Equisetum arvense) ontstaat daarentegen in het plantenrijk. Twee kwaliteiten kiezel die beiden dezelfde werkzame stof bezitten namelijk silicium. Reeds verschillende jaren gebruik ik voor alle kiezelbespuitingen de heermoesplant. Massaal aanwezig op verschillende akkers van ons tuincomplex, wat duidt op verdichte onderlagen in de bodem en een slechte waterafvoer! In het verleden gebruikte ik de hoornkiezel. De resultaten zijn naar mijn waarneming hetzelfde. Langs energetische weg werd mij ook bevestigd dat silicium de werkzame stof is, ongeacht in welk rijk deze is ontstaan. En dat het aspect 'affiniteit' een belangrijke factor is. Dus de persoonlijke verbinding van je innerlijke zelf met het materiaal en hetgeen je doet, zoals dat voor alles in het leven geldt.

Vanaf eind februari, afhankelijk van de lengte van de winter, kan reeds een eerste bespuiting met kiezel worden gegeven. Dit voor het her-

stel van het water - vuur evenwicht (= vocht en warmte) en tevens om de voortplantingsdrift van de (naakt)slakken te remmen die door een overmaat aan waterkrachten er toe worden aangezet zich massaal uit te gaan breiden.

Voor een ieder die de heermoesplant wil gaan toepassen hier het recept: 30 gram gedroogde plant fijn knippen, 24 uur op kamertemperatuur laten trekken op één liter handwarm regenwater. Daarna uitzeven door een nylonkous of fijn kaasdoek en verdunnen tot drie liter. Drie minuten krachtig linksom/rechtsom roeren met een houten lepel of stokje en vernevelen over de bodem. Besprenkelen met een zachte stoffer werkt ook. Deze hoeveelheid is voldoende voor 1500 m² bodem. Om de twee weken herhalen, tot drie maal. De aanmerkelijk kortere roertijd is wellicht voor velen een reden om het uit te proberen.

Bodem met weinig humusopbouw heeft overigens wel een voorkeur voor het hoornkiezelpreparaat.

Voor deze bespuitingen dient men de kosmosagenda goed te raadplegen. Het tijdstip van handeling is namelijk een vrucht - zaaddag als de maan in het warmteteken staat. Versproeien als de zon flink omhoog gaat! Op andere dagen uitgevoerd geeft het weinig effect.

De bodem moet wel schoon en open zijn, dus alle eventuele bedekkingen, ook afgestorven bovengrondse plantendelen, verwijderen en naar de compostplaats brengen.

Zo kan de kracht van de zon de werking van de kiezel optimaal ondersteunen. ■

In de volgende aflevering:

- zaden en levenskracht
- zaden en lichtbehandeling
- welke gewassen bij of naast elkaar
- ondersteunende preparaten voor de eerste groeifase.

Geeft biologisch-dynamische beweging een eerste aanzet tot associatieve economie?

ROVEN, RUILEN, ASSOCIËREN

Bruno van der Dussen

In tegenstelling tot de bedoelingen van Rudolf Steiner zijn sociale driegeleding en associatieve economie langzaam maar zeker kreten geworden die mensen buiten de antroposofische beweging al helemaal niets zeggen. Maar ook binnen de beweging proberen slechts een hand vol mensen om de aangegeven principes in praktische werkvormen om te zetten. Veel van deze mensen zijn te vinden in de biologisch-dynamische beweging. Juist daar wordt op verschillende plaatsen geprobeerd om vanuit het economisch leven te werken aan vernieuwing van de maatschappij. Een gesprek hierover met Jan Saal.

Hij is van mening dat de driegeleding niet alleen zal voortkomen uit de antroposofische beweging, maar dat de driegeledingsimpuls werkt in de huidige tijd. "Objectieve waarneming van maatschappelijke ontwikkelingen kunnen ons enerzijds laten zien hoe die impuls leeft en wat er nu aan de orde is. Anderzijds kunnen we juist door herkenning van maatschappelijke fenomenen meer inzicht verwerven in de principes en de achtergronden van de sociale driegeleding. Vooral in het economisch leven doen zich in de laatste tientallen jaren geweldige ontwikkelingen voor, die we kunnen zien als maatschappelijke tendensen naar een (nog) niet begrepen associatieve economie".

In dit nummer het eerste deel van dit gesprek.

Roven, ruilen, associëren

Jan Saal: "Het economisch leven vormt samen met het rechtsleven en het geestesleven de driegelede maatschappij zoals Rudolf Steiner daar indertijd (ca. 1917/18) over geschreven en gesproken heeft. Om de huidige economie te kunnen begrijpen moet je je enerzijds afvragen welke verhouding die heeft tot het geestesleven, rechtsleven en het natuurlijk leven, anderzijds kun je ook naar de eigen ontwikkeling van de economie zelf kijken. In principe kun je dan drie stadia in de economische ontwikkeling onderscheiden: roven, ruilen en associëren".

"Was er vroeger dan sprake van een roofcultuur?"

"In het verleden bestond het economisch leven in West-Europa voor een groot deel uit een roofcultuur. Niet dat er overal roversbenden rondliepen, maar ook landveroveringen met alles wat daarbij hoorde, waren in zekere zin heel normaal. We kunnen ook denken aan het roven van slaven of aan het kolonialisme. Steiner heeft het in zijn Nationalökonomischer Kurs ook over een roofoononomie en wat dat voor maatschappelijke gevolgen heeft. Kort gezegd komt het hierop neer: de rover neemt bij de beroofde een bepaalde waarde weg. Van de beroofde is dus een bepaalde waarde overgegaan naar de rover en de beroofde blijft met lege handen achter. Dat kan iets heel eenvoudigs zijn (huisraad, een werktuig of iets dergelijks), maar ook iets van veel waarde. De rover hecht echter een andere waarde aan hetgeen hij geroofd heeft, dan de beroofde. Meestal zal deze waarde lager zijn, omdat de rover zich weinig hoefde in te spannen".

Jan: "Je moet nu niet denken dat roven vroeger overal en altijd gebeurde. Om ethische redenen werd daar natuurlijk wel tegen opgetreden, maar roven was toch een normaal onderdeel van het economisch leven. De economische ontwikkeling was echter zodanig dat het roven langzamerhand werd vervangen door het ruilen. Het maatschappelijke gevolg hiervan is dat het

dan economisch beter gaat dan toen er (economisch) geroofd werd. Dat is te verklaren, doordat bij het ruilen een tegenwaarde wordt gegeven (eerst in goederen, later in geld) voor de waarde die overgaat van de beroofde (die nu producent heet) naar de rover (die nu consument heet). Na de transactie hebben beide een waarde in bezit, zodat maatschappelijk de waarde dubbel zo groot is dan bij het roven. In werkelijkheid nog meer, omdat bij elke ruiltransactie winst wordt gemaakt".

"Waar zitten we op het ogenblik?"

"We zitten als mensheid nog steeds in de overgang van roven naar ruilen, want er zijn in de wereld nog veel landen waar op grote schaal economisch geroofd wordt; economisch gaat het daar dan ook slecht. Men komt daar niet boven een basaal bestaan uit. In deze landen zijn natuurlijk wel enkele rijke mensen, maar vergeleken met de rijke mensen in de ruil-economie gaat het de laatste toch veel beter. Met ruilen kun je namelijk veel meer geld verdienen dan met roven. Kijk maar naar een Bill Gates bijvoorbeeld, maar er zijn talloze anderen. Bill Gates heeft zijn rijkdom verworven in een ruileconomie. Ruilen geeft - voor beide partijen - meer profijt dan roven. Dat geldt niet alleen voor personen. Ook voor de maatschappij als geheel geeft ruilen veel meer profijt. Als je ruilt neem je bij de één waarde weg - meestal in de vorm van geld - maar je geeft er een andere waarde - in de vorm van een product of dienst - voor terug.

Dat noemen wij kopen. Als je iets koopt, krijg je een waarde in de vorm van een artikel en je geeft een bepaalde geldwaarde terug. Als je een fiets koopt voor 100 euro dan is de fiets 100 euro waard, maar 100 euro is ook de fiets waard. Zo krijgt elk artikel z'n waarde in de ruil, waarbij tevens ook het geld zijn waarde krijgt.

Maatschappelijk gezien ontstaat er dus veel meer waarde door ruil dan door roof. Diegene die geld geeft, spant zich vooraf in om het geld bij elkaar te krijgen wat nodig is om te

kunnen kopen wat hij of zij graag wil hebben, dus waar de betrokkene waarde aan hecht. Juist door de ruileconomie zijn de mensen gaan werken voor geld, om tegenwaarde te verkrijgen om te kunnen ruilen".

"De economische verschillen in de wereld zijn wel erg groot".

"Dat zie je bijvoorbeeld in Afrika. Afrika is bij uitstek een land waar nog veel roofoonomen in de economie zitten. Eigenlijk op alle fronten. Politiek wordt er geroofd, machthebbers gaan de politiek niet in voor het welzijn van het land, maar voornamelijk om er zelf en hun familie beter van te worden. Zij organiseren een structuur waarin het geld van de maatschappij naar hun toevloeit en storten het vervolgens op Zwitserse bankrekeningen of iets dergelijks.

Als er onderzoek naar gedaan zou worden, dan zou blijken dat in landen waar het meeste wordt geroofd, ook de grootste armoede wordt geleden. Bovendien zijn deze landen meestal politiek instabiel. Vergeleken met Nederland zijn er wel erg grote verschillen. In ons land is het rechtsgevoel en ook het rechtsbestel relatief sterk verankert in de maatschappij. Ruilen is bij ons en omringende landen in een vrij ver gevorderd stadium van ontwikkeling. In verhouding gaat het deze landen dan ook goed. Je ziet zelfs al een begin ontstaan van associatieve economie, de volgende ontwikkelingsstap".

"Hoe ziet die ontwikkeling er uit?"

"Het begin van een associatieve economie zie je langzamerhand ontstaan. In bepaalde ketens weet men een structuur te organiseren tussen producent, handel en consument. Je zou Albert Heijn als voorbeeld kunnen nemen".

Albert Heijn

"Albert Heijn doet echt z'n best om het de klanten naar de zin te maken. Al getuigt het handelen van Albert Heijn nog weinig van idealisme, hij weet wat de klant wil en levert

dat ook. Het maakt Albert Heijn namelijk niet uit wat ze leveren, als de klant het maar wil kopen. Ze gaan heel praktisch te werk en organiseren de keten goed. Het winkelconcern doet het dan ook lang niet slecht. Als deze ontwikkeling zich doorzet, kan er een eerste aanzet van een associatieve economie tot stand komen. Met een associatieve economie bedoel ik dan dat er interesse is van de producent in de klant, zodat de producent precies gaat produceren wat de klant wil hebben. Aan de andere kant heeft de klant interesse in de producent, waardoor deze precies wil betalen wat de producent nodig heeft.

Albert Heijn doet dagelijks onderzoek in zijn winkels naar hetgeen de klant wil. Ze zeggen ook openlijk dat als de klant biologisch zou willen kopen, morgen alles biologisch zou zijn. Maar de klant wil dat niet. De klant wil vooral goedkoop en uiterlijke kwaliteit. Je kunt je dus afvragen of hetgeen de klant wil wel zo verstandig is.

De natuurvoedingswinkels hebben veel meer idealisme, maar leveren vaak niet wat de consument wil. Ze proberen de klanten zover te krijgen dat ze gezond gaan eten. Daarom verkopen ze bijvoorbeeld veel producten zonder suiker. De klanten vinden dat niet lekker, maar het is wel gezond”.

“Hoe kan de associatieve economie zich het best ontwikkelen?”

Jan: “Binnen de antroposofie en de biologisch-dynamische beweging wordt de associatieve economie vooral als een soort samenwerking binnen een bepaalde structuur opgevat. Dus niet samenwerken om het resultaat, maar samen een structuur opbouwen waarin je dan samen moet werken. Het is voor mij nog maar de vraag of de associatieve economie daaruit bestaat. Rudolf Steiner heeft dat nooit op zo'n manier besproken. Hij ging er vanuit dat een structuur vanzelf zou ontstaan. Steiner benadrukte veel meer de wederzijdse interesse. De producent zou geïnteresseerd moeten zijn in wat de consument nu eigenlijk wil, terwijl de

consument meer interesse moet hebben in het voortbestaan van de producent, zodat die kan blijven produceren en zijn behoefte kan blijven vervullen. Economische verliezen zouden kunnen ontstaan door slechte afstemming tussen producent en consument. Ideologisch gezien is associatieve economie erg laagdrempelig, het gaat gewoon om het gezonde verstand”.

Vraag en aanbod

“Toen Steiner over de juiste prijs sprak, heeft hij zich nooit uitgelaten over de hoogte van die prijs. Het ging hem erom dat als je iets (ver)kocht, het nog een keer voor die prijs gefabriceerd kon worden. De oplossing van dat vraagstuk is op zich niet eenvoudig, maar het is wel de richting waarin wij moeten denken als het gaat om de kostprijsberekening van een product.

Steiner zei ook dat een product geen vaste prijs moet hebben in de markt. De prijs die in transacties tot stand komt is juist een graadmeter hoe het met vraag en aanbod is gesteld. Hij zei ook dat dat zou kunnen betekenen dat mensen soms aan het ene product zouden moeten werken, soms aan een ander product, afhankelijk van de vraag. Dat zie je op dit ogenblik ook in de werkelijkheid gebeuren. Kijk maar naar bijvoorbeeld luchtvaartmaatschappijen en toerisme. Die zijn ernstig getroffen door de recente gebeurtenissen in Amerika. Er worden arbeidsplaatsen geschrapt om de productie te beperken en daardoor de prijzen op een redelijk niveau te houden. Het gebeurt alleen niet in overleg met elkaar. In andere sectoren kan zo iets evengoed gebeuren. Het resultaat van dergelijke associatieve processen zegt echter nog niets over de kwaliteit van het product of over de gevolgen voor het milieu”.

“In hoeverre heeft het milieu met associatieve economie te maken?”

Jan: “Eigenlijk een heleboel. Met milieu wringt in feite de schoen. Er zijn namelijk nog heel veel roofoelementen aanwezig in de wijze waarop wij met de natuur omgaan. We roven in fei-

te van de vruchtbaarheid van de aarde en van het schone water. Om hier verandering in te brengen moet je eerst denken aan ruilen, later aan associaties. Je moet de roof-aspecten omvormen tot ruilelementen. Dat kun je bijvoorbeeld doen door een vergoeding te vragen voor het roven van schoon water of het roven van schone lucht. Dan ontstaat er een discussie over de prijs. Dat is altijd het geval wanneer de overgang van roven naar ruilen tot stand komt. Hoe is de kostprijs opgebouwd? Hoe komt de marktprijs tot stand? In veel elementen van de economie kan het roven namelijk worden omgewerkt naar ruiltransacties. Dat is de bewustzijnsontwikkeling van deze tijd. Milieu - water, lucht, aarde - zijn niet onuitputtelijk. Hoe dat in de praktijk uitgewerkt moet worden is vrij ingewikkeld. Denk maar hoe lastig het al is om een gewone kostprijsberekening te maken. Met het ruilen liggen er tal van vraagstukken op de loer. Die los je niet meteen op.

Het uitrekenen en vaststellen van prijzen is ook tamelijk ingewikkeld bij complexe productieprocessen die in een wereldeconomie nu eenmaal aan de orde zijn. Het ruilen is echter een noodzakelijke tussenstap om tot associaties te kunnen komen. Zodra bij het ruilen het werkelijke belang van producent en milieu in de discussie worden betrokken, begint een vorm van associatie te ontstaan. Je komt dan tot het inzicht dat de beste of meest eerlijke betaling die je kunt doen voor iets dat je krijgt van een ander, is iets teruggeven dat die ander nodig heeft. Dat inzicht is niet direct bereikt, maar komt zeker omhoog wanneer gewetensvol gezocht wordt naar de echte kostprijs van producten”.

“Is er binnen de antroposofische beweging geen aandacht voor associatieve economie?”

Jan: “Het is inderdaad opvallend hoe weinig er binnen de antroposofische beweging over de associatieve economie wordt gesproken. Die wordt eigenlijk stiefmoederlijk behandeld. Klett is de enige die hier in meer praktische

zin aandacht aan schenkt. Hij deed dat ondermeer uitvoerig in zijn rondzendbrief uit 1993”.

Greenery en Odin

“Des te opmerkelijker is het dat je de uitwerking van de associatieve economie vaker tegenkomt bij gangbare bedrijven, al noemen ze dat natuurlijk niet zo. Denk bijvoorbeeld maar aan het veilingwezen en hoe ze het bij de Greenery doen. Zij onderhouden veelvuldig contacten met de telers en met hun afnemers. Dat gaat in sommige aspecten veel verder dan in de biologische(-dynamische) handel. Vooral in het gangbare circuit zitten mensen die zich afvragen hoe de handel het beste vorm gegeven kan worden. De Greenery probeert de markt zodanig te organiseren dat er een zekere zeggenschap ontstaat over marges en over prijzen. Uiteraard zijn ze ook bezig met de goedkoopste prijs, maar ze proberen de hele keten van producent tot consument inclusief verwerken en verpakken zodanig te organiseren dat een beheersbare keten ontstaat. Daar werkt de overheid ook aan mee door het propageren van zulke keten-organisaties. Dit ‘keten-denken’ sluit direct aan bij het zoeken naar associaties. Toch is het resultaat vrij gering. Dat komt doordat men probeert om vanuit winstbejag de zaak te benaderen. Het groente-abonnement van Odin is ook een zoeken naar een manier om de keten te organiseren. Odin maakt afspraken over teelt en prijs met de producenten. Andere groothandels in de biologische groentehandel, staan lossier ten opzichte van hun leveranciers en kopen gewoon wat beschikbaar komt”.

Gemeenschapsvorming

“De prijs van de landbouwproducten, ook die van de biologische landbouw worden bepaald door de markt. Het is dus geen “verantwoordelijkheidsprijs”. Het is geen prijs die rekening houdt met de kosten die noodzakelijk gemaakt moeten worden bij het productieproces. Dat komt onder andere doordat de producent wei-

***Door wederzijdse
interesse wil de
klant meer betalen,
terwijl de
producent minder
vraagt***

nig informatie geeft over hoe hoog de prijs eigenlijk zou moeten zijn en omdat hij eigenlijk een zo hoog mogelijke prijs wil. De klant wil zo weinig mogelijk betalen en heeft geen interesse in het al dan niet voortbestaan van de producent. Beide denken dat ze in de economie vrij kunnen handelen. Groothandel Odin begint steeds meer met een verantwoordelijk-

heidsprijs te werken. Zij betalen bijvoorbeeld 42% van wat ze van de klant krijgen aan de producent. Daarmee is voor het eerst een duidelijke verdeling gemaakt van de prijzen die door de klant betaald worden tussen de verschillende schakels in de keten. Andere (biologische) groothandels doen dat (nog) niet. Die gaan uit van de marktwerking. De nieuwsbrief

die Odin bij het groentepakket verstrekt, is ook van belang. Hierin wordt kennis en informatie overgedragen aan de klant. Dat is ook een kenmerk van associatievorming. Het (uit)wisselen van informatie tussen producent en klant. Door het uitwisselen van informatie (cultureel leven), het maken van afspraken (rechtsleven) en het leveren van producten en/of diensten (economisch leven) komt gemeenschapsvorming tot stand. Associatievorming is ondenkbaar zonder gemeenschapsvorming. Je kan dus niet zeggen ik heb wel een associatie maar geen gemeenschap (van producenten, handelaars en klanten/abonnés)".

De Aardvlo

"In het Dynamisch Portret van De Aardvlo (zie vorig nummer Dynamisch Perspectief, red.) zie je dat associatief element nog sterker. De klanten van De Aardvlo interesseren zich echt voor de problemen van de boer. Je ziet daar ook het verschijnsel optreden dat Rudolf Mees signaleert; Wanneer er interesse ontstaat van een klant in de producent gaat de waarde bij de klant omhoog, omdat hij gaat beseffen wat er allemaal komt kijken bij de productie. Door interesse van de producent in de klant gaat de prijs van een product omlaag, omdat hij bevrediging vindt in de tevredenheid van de klant. Door wederzijdse interesse wil de klant meer betalen, terwijl de producent minder vraagt. Daardoor komt schenkgeld vrij voor ontwikkeling in een gemeenschap. Het is inderdaad opmerkelijk dat als de producent en de consument interesse in elkaar krijgen, de producent bereid is om z'n product goedkoper te maken en de consument bereid is er meer voor te betalen. In de 'gangbare' handel zie je meestal het tegenovergestelde. Een paar maanden geleden verlaagde Albert Heijn z'n melkprijs met enkele centen, waardoor alle andere supermarktketens dat vervolgens ook deden, uit angst om klanten te verliezen. Zij verhaalden dat echter weer gedeeltelijk op de boer, maar daar maakt niemand zich druk over. Zoiets kan gebeuren omdat de

'ketengedachte' bij Albert Heijn er wel is, maar de 'ruilgedachte' nog niet. Ze leven nog met de illusie van de vrije markt. Als de ene producent het niet kan leveren voor een bepaalde prijs zal een andere producent het wel kunnen. Maar vraag niet ten koste van welke problemen dat gaat! Denk maar aan de vruchtbaarheid van de grond". "Staat globalisering haaks op het associatief denken?"

Jan: "Dat kan je wel stellen, anderzijds is globalisering typisch iets van deze tijd. Je zou globalisering kunnen typeren als behorend bij afbraakprocessen die aan de orde zijn. Vroeger had je dorpsgemeenschappen waar mensen verenigd waren op basis van de plek waar ze woonden. Deze vorm van gemeenschappen is in verval, mede door de tendens tot individualisering. Door de globalisering wordt dat verval sterk in de hand gewerkt. In de toekomst zie ik veel meer gemeenschappen ontstaan van mensen op basis van doelstellingen, een gemeenschap die juist niet bij elkaar in hetzelfde dorp of dezelfde stad zal wonen. Dat is nog toekomstmuziek, waarvan pas de eerste maten te horen zijn. Nadat de oude gemeenschappen afgebroken zijn kan pas behoefte aan nieuwe gemeenschappen ontstaan. De biologisch dynamische beweging kan zeker aanzetten in die richting geven, omdat binnen die beweging gemeenschappen op basis van idealen en doelstellingen ontstaan. We moeten dan wel ons denken mee-ontwikkelen met de economische ontwikkelingen die we doormaken en niet oude economische theoriën blijven volgen".

"Zoals die van Adam Smith?"

"Het is opmerkelijk dat de uitgangspunten van de associatieve economie niet per definitie haaks staan op de ideeën van Adam Smith (1723-1790). Hij wordt algemeen beschouwd als de grondlegger van de theoretische economie. Zijn stellingen hebben in de loop der jaren aan waarde ingeboet, maar worden steeds weer opnieuw uit de kast gehaald. Zijn meest bekende stelling luidt: "Het algemeen belang

wordt het meest bevorderd wanneer ieder individu onbelemmerd zijn eigenbelang kan naleven". Deze stelling zou kunnen kloppen, wanneer elk individu zijn 'welbegrepen' eigenbelang zou nastreven. In het woordje 'welbegrepen' ligt een wereld van verschil. Welbegrepen wil namelijk zeggen dat je begrepen hebt dat voor de vervulling van je eigen behoeften de capaciteiten en het werk van een ander (de producent) nodig hebt. Dus voor de vervulling van de eigen behoefte is het noodzakelijk om de ontwikkeling van de capaciteiten van de medemens te bevorderen en de medemens in staat te stellen om zijn capaciteiten toe te passen. Het nastreven van het welbegrepen eigen belang veroorzaakt interesse voor en belang bij de ontwikkeling van de medemens. Het nastreven van het niet begrepen eigenbelang daarentegen brengt ons terug in de roofoconomie en werkt tegen de ontwikkelingen in die in de huidige tijd aan de orde zijn". ■

VOOR HET BOEREN- EN TUINDERSBEDRIJF
- AANPASSINGEN AAN BESTAANDE
MACHINES OF APPARATEN.
- ONTWIKKELEN EN BOUWEN VAN
NIEUWE CONSTRUCTIES

Meer dan 30 jaar ervaring met ontwerpen en bouwen.
Onderhandelingen en advies altijd vrijblijvend
en gratis.

C. Jorritsma warme voorstander van biologisch - dynamische landbouw en voeding.

J. Weijandweg 23
1862 XK Bergen
Werkplaats: Langedijk
Tel.+fax 072 - 581 80 72

Internet: www.avengineering.nl
Email: kees.jorritsma@wannadoo.nl

BD en MKZ

Edo Offerhaus, dierenarts

Naar aanleiding van de uitbraak van mond- en klauwzeer dit voorjaar is er een 'BD-werkgroep MKZ' opgezet met als doel een standpunt te kunnen bepalen over de MKZ en hoe met deze aandoening om te gaan. Hieronder een kort verslag van de eerste twee bijeenkomsten.

In de BD-landbouw wordt anders tegen ziekte aangekeken dan in de gangbare landbouw. De aandacht gaat meer uit naar het bevorderen van de gezondheid. Het totaalbeeld op een bedrijf is belangrijk. Er wordt over het algemeen minder belang gehecht aan het elimineren van ziektekiemen en meer aan het creëren van gezonde omstandigheden zodat deze kiemen geen bedreiging vormen voor het bedrijf als geheel.

Bij een MKZ besmetting gaan de belangen veel verder dan het bedrijf zelf door de snelle verspreiding van de ziekte en de internationale regelgeving. Er is weinig vrijheid om naar eigen goeddunken te handelen. Toch is het zinvol om als BD-landbouw een eigen mening over deze problematiek te vormen. Het MKZ-virus is een zeer besmettelijk virus. Als het in een koppel komt, raken de meeste dieren besmet. De ziekteverschijnselen verschillen sterk tussen de diersoorten. Rundvee wordt meestal ernstig ziek. Niet alle dieren gaan dood maar ze lijden veel pijn en verliezen wel hun economische waarde in de vorm van melkproductie of groei. Bij een goede behandeling en verpleging gedurende weken tot

maanden kunnen de dieren herstellen. Bij schapen, varkens en geiten zijn er meestal maar enkelen ziek met milde verschijnselen. Na een infectie zijn er echter altijd een paar dieren die het virus bij zich blijven dragen. Dit treedt ook op bij dieren die gevaccineerd zijn tegen MKZ. Het is niet bekend hoe groot het gevaar is dat ze het virus later alsnog gaan verspreiden.

De algemene weerstand van de dieren is van belang in verband met de ernst van de verschijnselen en voor de kans op herstel. Als het goed is zorgen onder andere de houding van de veehouder en de gezonde voeding van een gezonde bodem ervoor dat dit in orde is, zeker in de biologisch-dynamische landbouw.

Voor het opwekken van specifieke weerstand kunnen dieren worden gevaccineerd tegen MKZ. Deze afweer is echter alleen gericht tegen de in de entstof gebruikte stammen. Bij een uitbraak wordt meteen onderzocht welke virusstam de bedreiging vormt. Vaccinaties kunnen vanaf dat moment dan ook gericht worden ingezet. Er gaan ook veel stemmen op voor een jaarlijkse vaccinatie van alle dieren. Hierbij worden de meest voorkomende stammen gebruikt. De bescherming is dan ook beperkt tot deze stammen. Bovendien moet bedacht worden dat het gebruik van vaccins altijd ongewenste neveneffecten met zich meebrengt. Hoe meer stammen er in een vaccin worden verwerkt hoe hoger de kosten en ernstiger de neveneffecten zijn.

In Nederland mogen dieren met MKZ niet behandeld worden. Er zijn ook geen goede allopatische therapieën beschikbaar. Daarom moet gezocht worden naar andere mogelijkheden om succesvolle behandelingsmethoden te ontwikkelen. In India melden verscheidene dierenartsen bij MKZ goede resultaten te hebben met homeopathie. Door de aard van de homeopathie moet per geval het juiste middel gekozen worden. Bij een uitbraak van MKZ zijn de verschijnselen bij al de getroffen dieren van die soort vrijwel

gelijk. Er kan daardoor bij een uitbraak gekozen worden voor één of enkele middelen voor alle dieren. Deze homeopathische middelen zijn ook preventief te gebruiken. In Noord Nederland is dit ook op grote schaal gebeurd, maar de effecten daarvan zijn niet wetenschappelijk vastgelegd.

Over de preventieve werking van homeopathische middelen is nog weinig bekend. Vooral de vraag of een behandeld dier, dat zelf gezond blijft, desondanks het virus in zich kan vermeerderen zonder dat het aan de ziektesymptomen wordt bemerkt en dat virus vervolgens kan verspreiden is hierbij van belang. Er zijn plannen om hiernaar onderzoek te doen bij het ID-DLO Lelystad zodra de financiering rond is.

Voor consumenten levert het MKZ-virus noch de antistoffen ertegen gevaar op voor de gezondheid. In theorie is het daarom mogelijk bij een uitbraak een ring rond de besmette bedrijven te vaccineren en de niet besmette bedrijven te behouden. In verband met de internationale handelsbelemmeringen van deze producten moet er gezocht worden naar mogelijkheden ze ten minste binnen Nederland af te zetten. Als dat niet lukt voor de landbouw als geheel is te overwegen of het mogelijk en wenselijk is de biologische producten apart te behandelen. De controle op de herkomst van de producten per bedrijf is daar immers goed ontwikkeld. Hierover voert Biologica sinds dit voorjaar al overleg, o.a. met het ministerie van Landbouw.

In de werkgroep werden vooral de algemene weerstand door gezonde bedrijfsvoering en de inzet van homeopathie van groot belang geacht. Er is op dit moment nog te weinig kennis om anders met MKZ om te gaan dan besmette bedrijven te ruimen. Dit om nog meer ellende te voorkomen. Het gebied eromheen kan homeopathisch worden behandeld. Daarnaast is het noodzakelijk om andere oplossingen te vinden om met niet besmette, eventueel gevaccineerde buurtbedrijven om te gaan. ■

Edith Lammerts van Bueren benoemd in de Raad voor het Kwekersrecht

Op 5 oktober 2001 is Edith Lammerts van Bueren (wetenschappelijk medewerker op het Louis Bolk Instituut) op voordracht van staatssecretaris G. Faber van Landbouw, Natuurbeheer en Visserij, beëdigd tot lid van de Raad voor het Kwekersrecht, bij de afdeling landbouwgewassen. Met haar toetreding krijgt de biologische sector een stem in de Raad voor het Kwekersrecht. Een kort interview met haar.

“Wat doet de Raad voor het Kwekersrecht?”

Edith: “Deze Raad is de instantie die in Nederland het kwekersrecht verleent. Een kweker van een nieuw plantenras behoudt met het kwekersrecht een zekere zeggenschap over het gebruik van dat ras. Anderzijds beoogt het kwekersrecht ook bevordering van het nieuwe ras voor algemeen gebruik. De Raad onderkent de behoefte aan biologische teelten en het streven van de overheid om dergelijke teeltwijzen te stimuleren. Tegelijkertijd onderkent de Raad dat deze ontwikkeling implicaties kan hebben voor het gangbare rasmodel, omdat de

kweekproducten voor de biologische teelten, in het belang van hun bredere verspreiding, op den duur ook in het Nederlands Rassenregister zullen moeten worden ingeschreven. De Raad heeft vastgesteld dat hij, ter beoordeling van dergelijke implicaties, behoefte heeft aan meer kennis en deskundigheid op het gebied van (kweekproducten voor) de biologische teelt.”

“Jij hebt je de laatste jaren vooral toegeleefd op veredelingsvraagstukken voor de biologische landbouw. Ben jij de enige in de raad die het standpunt van de biologische sector vertegenwoordigt?”

Edith: “Ik ben inderdaad de enige die de biologische sector vertegenwoordigt. Mijn benoeming beschouw ik dan ook als een erkenning voor het biologische landbouwsysteem. Meer en meer wordt namelijk duidelijk dat reeds bij de veredeling de blik vanuit de biologische landbouw van belang is, om rassen te selecteren die optimaal presteren onder biologische omstandigheden. Dat is vooral duidelijk geworden in het in 1999 geschreven rapport “Naar een duurzame biologische plantenveredeling”. Dat was de aanzet voor een (internationale) discussie over biologische veredeling. Maar de uiteindelijke duw voor de benoeming is de studie naar de profielschetsen voor biologische peen- en tarwerassen en het protocol dat we geschreven hebben voor biologisch rassenonderzoek aan tarwe. Dit rapport *) is afgelopen voorjaar uitgekomen. Het protocol is door de Rassen-

lijstcommissie officieel erkend. Dus er wordt nu door het LBI officieel erkend rassenonderzoek onder biologische omstandigheden verricht voor zomertarwe en dat kan potentieel nieuwe rassen voor de biologische landbouw opleveren. Zo is het onder de aandacht van de Raad voor het Kwekersrecht gekomen.”

“Kom je in de Raad voor het Kwekersrecht straks in een lastige positie als het gaat om het toestaan van nieuwe rassen die via genetische manipulatie tot stand zijn gekomen?”

Edith: “Een positie in de Raad voor het Kwekersrecht, afdeling landbouwgewassen, betekent een verdere integratie van het biologische gedachtegoed. Ook kan dit bijdragen aan de zoektocht naar gewassen die interessant zijn voor de gangbare landbouw waar het bestrijdingsmiddelengebruik onder grote druk staat. Daarmee komt de benoeming niet alleen de biologische sector ten goede, maar komt die ook ten dienste te staan van de gangbare landbouw.”

*) E. Lammerts van Bueren, M. Hulscher, M. Haring, J. Jongerden, JD van Mansvelt, A.P.M. den Nijs, G.T.P. Ruivenlamp, 1999. Naar een duurzame biologische plantenveredeling - visie, keuzes, consequenties en stappen. Louis Bolk Instituut, Driebergen.

*) E. Lammerts van Bueren, A. Osman en H. Bonthuis, 2001. Beoordeling, toetsing en toelating van rassen ten behoeve van de biologische landbouw - pilotstudie peen en tarwe. Louis Bolk Instituut, Driebergen.

Landgoed – Zorgproject ‘de Brookberg’

De stichting Elivagar is sinds april 2000 gestart met een Landgoed-Zorgproject voor mensen met een verstandelijke en/of lichamelijke handicap en voor mensen met een pervasieve stoornis (autisme) op het landgoed ‘de Brookberg’ in de Limburgse gemeente Roggel en Neer (ten N.W. van Roermond). Het woord project wordt hier bewust gebruikt omdat het hier een initiatief betreft dat vanuit de idee is ontstaan en vanuit het niets gestalte zal krijgen. Momenteel worden er al werkzaamheden verricht door een klein aantal zorgvragers op het landgoed bij wijze van dagbesteding. Er zijn werkzaamheden op het gebied van bos- en landgoedonderhoud en de biologische boomkwekerij. De middagpauze wordt nu nog gehouden in een porte de cabine. Verder is er een

begin gemaakt met de opzet van een biologische tuinderij en zullen andere activiteiten (bijv. veehouderij) samen met de deelnemers ontwikkeld worden.

De ontwikkelingsvragen van de deelnemers zijn daarbij leidend. Dat is ook karakteristiek voor dit Landgoed-Zorgproject. De streefrichting is, naast de bosbouw-activiteiten een in het landgoed in te passen biologisch-dynamisch gemengd bedrijf.

Binnen enkele jaren zal dit project uitgroeien naar 25 deelnemers. Er zal op beperkte schaal gebouwd worden met het doel een viertal deelnemers te laten wonen op het landgoed samen met de beheerder/boer. De overige deelnemers zullen in de directe omgeving wonen en werkzaam zijn op het landgoed. Het Landgoed-Zorgproject krijgt in de opstartfase ondersteuning van Instituut Bronlaak voor wat betreft de zorg.

De zorgverzekeraars in Limburg zijn heel blij met dit initiatief omdat het in een duidelijke behoefte voorziet. Ook de gemeente Roggel en Neer en de provincie hebben zich positief opgesteld.

Om de doorstart verder te kunnen ondersteunen heeft de stichting Elivagar een bedrag nodig van 40.000 gulden. Wij zouden het zeer op prijs stellen als u een bijdrage zou willen geven ter ondersteuning van dit unieke Zorgproject.

Meer informatie over het Landgoed-Zorgproject kunt u vinden op onze website:

www.elivagar.org

Mocht u nu vragen hebben dan

kunt u zich wenden tot de projectleider Rob Klaus, tel: 06 - 27120441.

Het rekeningnummer van stichting Elivagar is 10 32 04 040 (t.n.v. stichting Elivagar, Rabobank Appeltern).

Gezocht: zwangere vrouwen!

De Universiteit Maastricht en het Louis Bolk Instituut te Driebergen zijn samen gestart met een groot onderzoek naar de invloed van leefstijl op de gezondheid en ontwikkeling van het jonge kind. Sommige aandoeningen bij jonge kinderen (zoals allergische aandoeningen, voedselovergevoeligheden, of problemen in de psychomotorische ontwikkeling) komen tegenwoordig vaker voor dan vroeger. Niet alle aandoeningen worden van vader of moeder overgedragen op het kindje. Ook de leefwijze kan een rol spelen, zoals het recente onderzoek in Zweden onder kinderen op Vrije Scholen aantoonde. Maar hoe dit precies zit, weten we nog niet. Daarom zoeken we in dit onderzoek naar factoren die een rol spelen in het ontstaan van deze aandoeningen en naar factoren die mogelijk een beschermend effect hebben. Als we hier meer over weten, kan dat helpen om deze aandoeningen bij kinderen te voorkomen. Voeding en omhulling zijn factoren die een belangrijke rol spelen in de groei en ontwikkeling van het jonge kind. Wij willen graag weten welke invloed deze aspecten hebben op het jonge kind. Voor dit onderzoek zijn wij op zoek naar zwangere vrouwen die

belangstelling hebben voor deelname aan dit onderzoek. Het onderzoek betreft de periode van de zwangerschap en de eerste twee jaar van het leven van het kind.

Waarom is dit onderzoek voor u interessant? Als lezer van Dynamisch Perspectief kiest u waarschijnlijk bewust voor biologisch(e)-(-dynamische) voeding. Ook de voeding is een factor die een belangrijke rol speelt in de zwangerschap en de groei en ontwikkeling van het jonge kind. Wij willen graag weten welke invloed biologisch(e)-(-dynamische) voeding heeft op de gezondheid en ontwikkeling het jonge kind.

Bij minder dan 20 weken zwangerschap en woonachtig in de provincies Limburg, Noord-Brabant, Gelderland en Utrecht kan een zwangere vrouw deelnemen aan ons onderzoek. Het gaat daarbij met name om het invullen van vragenlijsten. Bent u een zwangere vrouw of kent u een zwangere vrouw? Neem dan contact met ons op het telefoonnummer: 043-3882388, Universiteit Maastricht, Faculteit der Geneeskunde, Ischa Kummeling.

De 2e Groene Zadengids is uit: aanbod van biologisch vermeerderde rassen voor 2002 geactualiseerd.

Edith Lammerts van Bueren

De tweede uitgave van de Groene Zadengids is gereed. U heeft daarmee weer een geactualiseerd en onafhankelijk overzicht van wat er aan biologische vermeerderd zaad voor de professionele

biologische teelt voorhanden is en bij wie het te bestellen is.

De biologische sector werkt aan het sluiten van de keten van het begin tot eind. Daarom vervalt vanaf 1 januari 2004 de mogelijkheid tot ontheffing voor gebruik van gangbaar geteeld zaad en zal voor de biologische teelt alleen biologische zaad gebruikt mogen worden. Skäl hanteert steeds meer de Groene Zadengids bij het beoordelen van de aanvragen voor ontheffing. De Groene Zadengids wordt zo als één van de belangrijke instrumenten in het traject 'op weg naar 2004' gezien. Een reden voor het ministerie van LNV om deze uitgave samen met andere fondsen te financieren.

Het aanbod is ten opzichte van 2001 licht toegenomen. Ook zijn er een aantal nieuwe aanbieders bij gekomen. We vertrouwen erop dat dit aanbod in de komende jaren nog flink zal toenemen! Deze 2e uitgave van de 2e Groene Zadengids is tot stand gekomen door Stichting Zaadgoed en het Louis Bolk Instituut met medewerking van de NAK en de NAKtuinbouw.

Deze 2e Groene Zadengids is te bestellen door € 9,- over te maken op postbanknummer 3530591 t.n.v. Louis Bolk Instituut te Driebergen o.v.v. Groene Zadengids 2002.

Meer informatie:

Edith Lammerts van Bueren
Louis Bolk Instituut,
Hoofdstraat 24,
3972 LA Driebergen

tel: 0343-523869, fax: 0343-515611,
e.lammerts@louisbolk.nl

Ondersteboven en Binnenstebuiten (zie Agenda)

Eind juni verzorgen Jan Diek van Mansvelt en Willem Beekman een cursus verwondering, inspiratie, empathie en respect over, voor en van de natuur.

Midden in de laatste oerbossen van Europa, het Boheemse woud, worden oefeningen in de natuur gedaan, het waarnemen van plant, dier en landschap, met inleidingen, werkgroepen en waarnemingstraining. De inhoud gaat over vragen als 'Wat voedt ons in onze ontwikkeling? Hoe gaan we om met de knopen waarin we onszelf meer of minder bewust begeven? Waar halen we de ontknoping vandaan?' enzovoorts. Je leert jezelf verbinden met de natuur, inzicht krijgen in processen van groei en ontwikkeling en contact leggen met je eigen innerlijke natuur. De cursus is bestemd voor ieder die persoonlijke groei belangrijk vindt, zowel privé als op de werkplek en daar steeds weer een natuurlijke balans in nastreeft.

Het conferentiecentrum ligt op 700 meter hoogte in een dorpje met zeven huizen, begrensd door Keltische resten en een kasteel van Karel de Vierde.

Gratis biologisch proefpakket

Half oktober ging de promotiecampagne BIOLOGISCH van Milieudefensie van start. 150 Duidend gratis proefpakketten zouden

onder potentiële kopers van biologische producten verspreid worden. Daarmee wil Milieudefensie bereiken dat meer mensen biologische levensmiddelen gaan kopen en zo de doorbraak van biologisch te bespoedigen. Proefpakketten werden onder andere verspreid door vrijwilligers van Milieudefensie en in de Margriet en Libelle zaten medio oktober bestelkaarten voor het proefpakket.

Hardgroen bv van start

Precies na 25 jaar neemt Eelco Schaap, pionier van de biologische landbouw voorlichting afscheid van LNV en DLV Adviesgroep. Een kwart eeuw 'duurzaam' werken aan het ecologiseren van de landbouw en de keten zijn compleet. "Biologische landbouw is geïnstitutionaliseerd", vindt Eelco. "Het Europese en nationale stimuleringsbeleid voor biologische landbouw functioneert. Binnen DLV Adviesgroep floreert een uitstekende Marktgroep voor biologische landbouw. Mijn persoonlijke doelen zijn hiermee gerealiseerd. Tijd voor nieuwe ambities en activiteiten, die vorm hebben gekregen in Hardgroen bv."

"Hardgroen bv is een zelfstandig bedrijf (met Eelco Schaap als directeur, red.) met een eigen hardgroene visie en stijl en specifieke netwerken, deskundigheid en tarieven. De persoonlijke touch, de directheid naar relaties en de kennis 'van binnen uit' geeft het bedrijf een duidelijke meerwaarde in het groene segment in de advieswereld", aldus Eelco Schaap.

Het bedrijf richt zich op strategische groenadvisering, ethisch ondernemen, vertaling van beleid naar operationele projectvormen qua inhoud en proces, multifunctionele ecologische landbouw, subsidies, groene investeringen en fondswerving voor opdrachtgevers in de groene ruimte en de biologische sector en automatiseren van agro-eco informatie en kennismangement en e-commerce.

Postbus 144 3890 AB Zeewolde
Tel. 036-5225129/06-51326530

Van de redactie

Jola Meijer is per begin oktober opgenomen in de redactie van Dynamisch Perspectief. Zij stelt zich aan u voor. "Sinds ik ruim 30 jaar geleden op Warmonderhof met de biologisch-dynamische land- en tuinbouw in aanraking kwam, voel ik mij er mee verbonden. Mijn leermeesters Klaas en Mienke de Boer, Willy Schilthuis en Rolf ten Siethoff lichtten toen een tip van een sluier op waardoor het bestaan van grote samenhangen voor mij beleefbaar werd: de boom voor mijn deur stond niet los van de sterrenwereld.

Te koop : BD-melkgeiten. De Klompenhoeve, tel. 071-5067067 Egmond a/d Hoef, e-mail: bedrijf@deklompenhoeve.demon.nl

Wilhelminahoeve, biologisch-dynamisch landbouwbedrijf. Wij zoeken ondernemende veehouder/ster voor de ontwikkeling van onze veestapel (Zoogkoeien) tot een grootte van ca. 80 gve. Tevens wordt van hem/haar hulp bij de akkerbouwwerkzaamheden verwacht. Brieven aan: Ineke van Strien, Lageweg 10, 4675 RH Anna Jacobapolder.

De rubriek Memo staat open voor leden van de BD-Vereniging, die een berichtje (van maximaal 35 woorden) kunnen sturen naar de redactie van Dynamisch Perspectief, Postbus 17, 3970 AA Driebergen. Memo's zijn nooit anoniem en hebben geen commercieel karakter.

Wat toen zo helder scheen, blijkt een levenslange zoektocht te zijn. De laatste 20 jaar ben ik uitsluitend BD-consument. Slechts af en toe gaat een BD-preparaat door mijn handen de grond in. Ik ben blij mijn band met de BD-beweging via redactiewerk voor Dynamisch Perspectief weer te kunnen verstevigen. Het was een verrassing zoveel leuke mensen op het bureau van de BD-Vereniging aan te treffen."

9, 16, 23 en 30 januari
Biologische Fruittelt
Omschakeling op EKO/Demeter voor fruittelers
Plaats: Kraaybeekerhof
Lestijden: 13-17 uur
Kosten: € 250
Info en aanmelden: 0343-512925

Vanaf 10 januari (10 avonden)
Theoriecursus ecologisch tuinieren
Uitgangspunten van biologisch(-dynamisch) tuinieren in moestuin, siertuin en boomgaard
Plaats: De Zonnetuin, Alkmaar
Lestijden: 19-21 uur
Kosten f 260,-
Info en aanmelden: Guurtje Kieft 072-5159456

13 januari -1 februari
Arbeitswochen in Anthroposophie für Menschen, die in der biologisch-dynamischen Landwirtschaft tätig sind
Plaats: Goetheanum, Dornach
Inf. en aanmelden: Abteilung Landwirtschaft, Hügelpweg 59, CH-4143 Dornach
Tel. 00-41-61-7064212; Fax. 00-41-61-7064215;
e-mail: landw.abteilung@goetheanum.ch

Vanaf 15 januari, (10 dagen verspreid over het jaar)
In resonantie met de natuur
Uitstraling en levensenergie waarnemen, interpreteren en verbeteren.
Plaats: Kraaybeekerhof
Lestijden: 9-16.30 uur
Kosten: € 680 (excl. biol. lunch); € 725,- (incl. biol. lunch)
Info en aanmelden: 0343-512925 of bij Hans Andeweg, tel. 0049-230976348

19 januari (14-17 uur)
Voorproefje Ondersteboven en Binnenstebuiten
Plaats: Carnac, Bloemgracht 90-92, Amsterdam
Kosten: € 25,-
Info en aanmelden: zie 26 t/m 30 juni

20 januari, 3,17 februari, 3,17 en 31 maart
De biologisch-dynamische moestuin
Plaats: Kraaybeekerhof
Lestijden: 9.15-16.30 uur
Kosten: € 535,- (incl. thee/koffie/lunch)

Vanaf 22 januari (10 dagen verspreid over het jaar)
Positieve aandacht voor het biologische bedrijf
Werken vanuit je innerlijke kracht en zo je bedrijf goed in zijn energie zetten met energetische waarnemingen en positieve aandacht.
Info en aanmelden: Hans Andeweg, tel. 0049-230976348, e-mail: handeweg@t-online.de

Vanaf 24 januari (10 dagen verspreid over het jaar)
In resonantie met de natuur
Zie ook 15 januari
Plaats: Franciscaans Milieuproject bij Amersfoort
Info en aanmelden: 033-4945500

25 en 26 januari
Het wezen van de koe
Presentatie van het onderzoek naar het wezen van de koe door Ton Baars
Plaats: de villa op landgoed De Reehorst
Info en aanmelden: Kees Veenman, tel. 023-5295119

25 en 26 januari
Nascholingsblok afgestudeerden van de 2-jarige scholingscursus BD-landbouw
Thema: BD werken en voedingskwaliteit
Plaats: Kraaybeekerhof
Kosten: € 135,- (incl. maaltijden)
Info en aanmelden: 0343-512925

27 januari (12-15.30 uur)
Starten biologisch landbouw-bedrijf
Bijeenkomst voor geïnteresseerden in het starten of uitbreiden van een biologisch landbouwbedrijf, eventueel met nevenactiviteiten, zoals zorg.
Plaats: De Dijkhof
Kosten: f 50,- (incl. lunch)
Info en aanmelden: Linda de Brijn, tel. 035-6668686

Vanaf 28 januari (10 dagen verspreid over het jaar)
In resonantie met de natuur
Zie ook 15 januari
Plaats: De Voorde bij Zwolle
Info en aanmelden: 0529-408316

6-9 februari
Landwirtschaftliche Tagung
Zie voor verder informatie: 13 januari - 1 februari

9 maart (9-16 uur)
BD-Imkerdag: Ontdekkings-tocht naar de werking van Venus, Mercurius en Maan op planten en bijen.
Plaats: Kraaybeekflat (Driebergen)
Kosten: € 16,50 (incl. koffie, thee); € 19,50 (incl. lunch)
Aanmelden: Wim van Grastek: 0317-317180
Aanmelden: door tijdige overboeking op giro 7171152 t.n.v.

Anna Varenkamp te Wageningen o.v.v. BD-imkerdag of te betalen aan de zaal.
Voor de lunch dient vóór 5 maart gereserveerd te worden.

16 maart (10-16 uur)
Kiezel en kwarts als venster
Voor mensen die werken met silicium en kwarts in homeopathische medicijnen of in preparaten in de biologisch-dynamische landbouw. We kijken naar de ontstaanswijzen van de mineralen die ons helpen begrijpen wat er ligt opgesloten in de kristalvorm en vrij komt door bijvoorbeeld homeopathische verdunning.
Plaats: De lijster en de Vink, Langbroek
Kosten: € 65,-
Info: tel. 030-6914691/6990106

26 t/m 30 juni <<<
Ondersteboven en Binnenstebuiten
4 cursusdagen "Wat de natuur ons te vertellen heeft"
Plaats: Humpolec/Bohemen (car-pool wordt geregeld)
Cursusleiders: Willem Beekman en Jan Diek van Mansvelt
Kosten: € 550,- (all-in)
Info: Ilona Botterweg, tel. 020-6712934, fax 020-6643015, e-mail: i.botterweg@chello.nl

<<< Zie elders in dit nummer

BD-direct fonds

De BD-Vereniging wil met dit fonds bemiddelen tussen vragers en aanbieders, tussen projecten van (individuele) BD-boeren en individuele geldschieters.

Scheningen lopen via de BD-Vereniging (postgiro 31386 of rekeningnummer Triodos Bank 212188771 onder vermelding van BD-directfonds).

Het project **Bibliotheek BD-opleiding Landwijzer - Vlaanderen** is voor het BD-directfonds aangemeld:

Sinds 1997 loopt in Vlaanderen de 2-jarige Landwijzer BD-opleiding voor volwassenen, vergelijkbaar met de opleiding op Kraaybeekhof. Met dit opleidingsinitiatief streeft de relatief kleine BD-beweging Vlaanderen (ca. 10 bedrijven) ernaar om jonge, nieuwe BD-boeren te vormen. De eerste nieuwe bedrijven hebben zich reeds aangemeld. Voor de verdere uitbouw en ontsluiting van de bibliotheek zoekt Landwijzer steun ten bedrage van ongeveer € 1000,-

De BD-Vereniging ontving onlangs een schenking van f 250,- in de vorm van een periodieke gift gedurende 5 jaar van een lid woonachtig in Zeist. Tevens kwamen twee schenkingen binnen van elk f 500,- (226,90 euro), beide van leden woonachtig in Zeist. Van een lid woonachtig in Arnhem ontving de BD-Vereniging een schenking van f 1000,-.

Het bestuur is betrokkenen hier zeer erkentelijk voor.

Deze bedragen zullen in eerste instantie worden besteed aan het project Herziening van de Demeter Licentie Voorwaarden en aan het bedrijfscoachproject.

Schenkingen en legaten

In deze rubriek worden schenkingen en legaten boven de 45 euro (f 100,-) aan de BD-Vereniging vermeld, waarbij aangegeven wordt waartoe deze gelden worden gebruikt. Schenkers van een bedrag boven de 113,45 euro (f 250,-) ontvangen tevens een schriftelijke dankzegging.

Open Dag

26 januari 12-16uur

Maak kennis met de beroepsopleiding biologisch-dynamische land- en tuinbouw

Studeren, wonen en werken op een school met eigen studenten-huisvesting en een 85 ha groot modern land- en tuinbouwbedrijf

Middelbaar dag- en deeltijdonderwijs voor een landbouw met toekomst

WARMONDERHOF

O P L E I D I N G

De Drieslag 2 Dronten (0321)386860 www.warmonderhof.nl

Even Driebergen bellen...

voor cursussen, opleidingen en trainingen in biologisch-dynamische landbouw, natuurvoeding en praktisch toepasbare toekomstgerichte spiritualiteit. Dat weet u als Dynamisch Perspectief lezer wel.

Maar wist u wel...

- dat u bij ons ook heerlijk kunt dineren. Ons restaurant is dagelijks (behalve zondags) geopend van 12.00-21.00 uur en alle culinaire hoogstandjes zijn biologisch; veel is Demeter en deels komt uit eigen tuin.
- dat personeelsuitjes bij ons spetterende happeningen kunnen zijn met leuke rondleidingen, zinvolle verhalen, inspirerende oefeningen en natuurlijk heerlijk eten. Alles op maat.
- dat in de loop van januari op onze website het algehele cursusaanbod inclusief aanmeldingsformulier te vinden is. Ga voortaan naar:

www.kraaybeekerhof.nl

- Op 23 februari a.s. er nog plaatsen vrij zijn op de workshopdag Sterren/Kosmosagenda.

KRAAYBEEKERHOF
cursussen opleidingen trainingen

Postbus 17, 3970 AA Driebergen
tel. (0343) 51 29 25 / fax 53 38 65
e-mail: info@kraaybeekerhof.nl
www.kraaybeekerhof.nl